

Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai

Bolonijos–Bergeno laikotarpis
1999–2005 m.

Parengė ir išleido LR švietimo ir mokslo ministerija
Apipavidalino Interse, Žygimantų g. 10-3, LT-01102 Vilnius

© LR švietimo ir mokslo ministerija, 2005

Turinys

Trumpa Bolonijos proceso apžvalga	5
Europos aukštojo mokslo erdvė	11
(Bolonijos deklaracija, 1999 m.)	
The European Higher Education Area	17
(Bologna Declaration, 1999)	
Europos aukštojo mokslo erdvės link	23
(Prahos komunikatas, 2001 m.)	
Towards the European Higher Education Area	29
(Prague Communiqué, 2001)	
Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimas	35
(Berlyno komunikatas, 2003 m.)	
Realising the European Higher Education Area	45
(Berlin Communiqué, 2003)	
Europos Aukštojo mokslo erdvė – tikslų siekimas	55
(Bergeno komunikatas, 2005 m.)	
The European Higher Education Area – Achieving the Goals	63
(Bergen Communiqué, 2005)	

Priedai

1 priedas. Dokumentuose vartojamos santrumpos	73
2 priedas. Dokumentuose vartojamos sąvokos	75
3 priedas. Bolonijos procese dalyvaujančių valstybių sąrašas	85
4 priedas. Nuorodos internete	86

Trumpa Bolonijos proceso apžvalga

Bolonijoje (Italija) 1088 m. įkurtame seniausiame Europos universitete 1999 m. birželio 19 d. 29 Europos šalių ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą, pasirašė deklaraciją, kuri tapo politiniu veiksniu ir postūmiu Europos šalyse pradėti permainas siekiant susieti nacionalines aukštojo mokslo sistemas į bendrą Europos aukštojo mokslo erdvę. Šios deklaracijos atsiradimas ir žymi Bolonijos proceso pradžią. Kadangi Bolonijos procese dalyvauja ne tik Europos Sąjungos, bet ir kitos šalys (3 priedas), geografiniu požiūriu jis apima didžiulę teritoriją nuo Atlanto iki Ramiojo vandenyno, tačiau politiniu požiūriu Bolonijos procesas yra Europos Sąjungos vykdomos politikos dalis ir jo plėtros klausimai yra nagrinėjami pirmiausia atsižvelgiant į Europos Sąjungos plėtros perspektyvą.

Bolonijos procesą koordinuoja ir įgyvendina Bolonijos tolesnės veiklos grupė (*Bologna Follow-up Group, BFUG*), kurią sudaro tikrieji nariai – Bolonijos procese dalyvaujančios šalys ir Europos Komisija (*The European Commission*) – ir patariantieji nariai: Europos universitetų asociacija (*The European University Association, EUA*), Europos nacionalinės studentų sąjungos (*The National Unions of Students in Europe, ESIB*), Europos aukštojo mokslo institucijų asociacija (*The European Association of Institutions in Higher Education, EURASHE*), Europos aukštojo mokslo centras (*The European Centre for Higher Education, UNESCO-CEPES*), Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacija (*The European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA*), Tarptautinės švietimo sąjungos Europos struktūra (*The Edu-*

cation International (EI) Pan-European structure), Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjunga (*The Union des Industries de la Communauté européenne, UNICE*). Laikotarpiu tarp ministrų susitikimų grupė įgyvendina įvairias programas, rengia seminarus, apžvalgas, dokumentų projektus ir organizuoja ministrų susitikimus. Darbą tarp grupės susitikimų užtikrina *BFUG* taryba, kurios sudėtis keičiasi kas pusę metų pagal šalių prezidentavimo Europos Sąjungoje tvarkaraštį.

Kalbant apie Bolonijos proceso ištakas, kaip idėjų šaltinis būtinai prisimenama Sorbonos deklaracija, kurią 1998 m. gegužės mėn. Paryžiuje pasirašė Prancūzijos, Italijos, Jungtinės Karalystės ir Vokietijos ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą. Būtent tada atsirado kertiniai dviejų pakopų studijų sistemos, laipsnių palyginamumo ir akademinio mobilumo principai, kurie vėliau buvo išsamiai išdėstyti Bolonijos proceso dokumentuose.

1999 metai

Europos šalių ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą, pasirašo Bolonijos deklaraciją, aptaria aukštojo mokslo ateities perspektyvas ir užsibrėžia iki 2010 m. sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę. Siekiant šio tikslo, nutariama imtis tokios veiklos: sukurti aiškių ir palyginamų laipsnių sistemą, dviejų ciklų (ikidiplominių ir podiplominių studijų) sistemą, studijų kreditų sistemą, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą kokybės užtikrinimo srityje, remti akademinės bendruomenės mobilumą ir siekti geresnių socialinių sąlygų. Ministrai, suprasdami, kad Europos aukštojo mokslo erdvei sukurti reikės nuolatinės paramos ir dėmesio, susitaria susitikti po dvejų metų. Bolonijos deklaraciją pasirašė tuometinis Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministras Kornelijus Platelis.

2001 metai

Kadangi labai svarbu, kad, kuriant Europos aukštojo mokslo erdvę, dalyvautų visa Europa, ministrų susitikimui buvo pasirinkta Praha (Čekija) – sostinė šalies, nepriklausančios Europos Sąjungai. Į Bolonijos procesą įsitraukia dar trys šalys, ir iš viso jame dalyvauja jau 32 šalys.

Konferencijoje priimamas Prahos komunikatas, kuriuo ministrai patvirtina ankstesnius įsipareigojimus ir nubrėžia dar tris naujas veiklos kryptis: mokymasis visą gyvenimą

mą, akademinės bendruomenės dalyvavimas kuriant Europos aukštojo mokslo erdvę ir jos patrauklumo didinimas. Vienas svarbiausių Prahos susitikimo rezultatų – aktyvus Europos universitetų asociacijos ir Europos nacionalinių studentų sąjungų įsitraukimas į Bolonijos procesą. Akivaizdu, kad politinis procesas turi būti suprantamas ir priimtinas akademinėi bendruomenei, nes jo įgyvendinimo sėkmė priklauso ir nuo pačių proceso dalyvių pastangų.

2003 metai

Rugsėjo mėn. Berlyne (Vokietija) įvyksta trečiasis ministrų susitikimas. Kaip ir antrajame susitikime Prahoje, Lietuvos Respublikai čia atstovauja švietimo ir mokslo ministras Algirdas Monkevičius. Būtent Berlyne nusprendžiama, kad į procesą gali įsitraukti ne tik šalys, dalyvaujančios Europos Bendrijos mainų programose (*Socrates*, *Leonardo da Vinci*, *Tempus–Cards*), bet ir prie Europos kultūros konvencijos prisijungusios šalys, pasiryžusios įgyvendinti užsibrėžtą tikslą ir uždavinius. Proceso dalyvėmis tampa Rusija, kitos Rytų Europos šalys ir bendras dalyvių skaičius išauga iki 40.

Prasideda diskusijos dėl doktorantūros – trečiojo studijų ciklo. Numatoma dar viena, dešimtoji, veiklos kryptis – stiprinti Europos aukštojo mokslo erdvės ir Europos mokslinių tyrimų erdvės sanglaudą.

Bolonijos proceso istorijoje Berlyno komunikatas ypatingas tuo, kad čia išdėstytos konkrečios nuostatos, nes politinius deklaratyvius įsipareigojimus papildė konkretūs ir bendri šalių įsipareigojimai, nors dalis jų, ypač dėl studijų kokybės užtikrinimo ar bendros kvalifikacijų struktūros, tebėra labai bendro pobūdžio ir pernelyg plačiai suprantami, todėl leidžia kiekvienai šaliai juos įgyvendinti jai priimtiniu būdu. Ir tai suprantama, nes tik lankstumas padeda šalims susitarti dėl bendrų nacionalinių aukštojo mokslo sistemų pokyčių. Laikotarpiui iki kito švietimo ministrų susitikimo 2005 m. Bergene (Norvegija) nustatomos trys prioritetinės veiklos kryptys: studijų kokybė, dviejų ciklų laipsnių sistema ir laipsnių bei studijų laikotarpių pripažinimas. Šių prioritetų įgyvendinimui numatoma sukurti kokybės užtikrinimo standartus ir gaires bei kokybės užtikrinimo/akreditavimo agentūrų priežiūros sistemą, Europos aukštojo mokslo erdvę susiejančią kvalifikacijų sistemą, pradėti kurti bendras studijų programas, iki 2005 m. įdiegti diplomo priedėlį ir kt.

Ministrai atkreipia dėmesį į tai, kad turi būti tobulinamos Europos aukštojo mokslo erdvės socialinės sąlygos, pabrėžia, kaip svarbu ratifikuoti Lisabonos konvenciją, ir paragina tai padaryti visas Bolonijos procese dalyvaujančias šalis.

Be to, ministrai išreiškia norą aiškiai žinoti, kaip sekasi įgyvendinti tikslus ir uždavinius, į ką dar reikia atkreipti dėmesį ir kokius numatyti žingsnius ateičiai. Jie įpareigoja *BFUG* atlikti „pusiaukelės“ rezultatų apžvalgą remiantis visų šalių ir patariančiųjų partnerių – *EUA*, *ESIB*, *EURYDICE* tinklo – pateiktomis ataskaitomis apie proceso eigą ir rezultatus pateikti kito ministrų susitikimo metu.

2005 metai

Bergeno (Norvegija) konferencija – ketvirtasis ministrų susitikimas. Ministrai teigia, kad nors rezultatai konkrečiose šalyse skirtingi, įgyvendinant Bolonijos proceso tikslus, pasiekta didelė pažanga: daugiau kaip pusė Bolonijos procese dalyvaujančių šalių studentų studijuoja pagal dviejų ciklų sistemą. Lietuvoje pasiekta pažanga, diegiant dviejų ciklų sistemą, užtikrinant aukštojo mokslo kokybę ir gerinant aukštojo mokslo kvalifikacijų pripažinimą, įvertinta labai gerai.

Bergeno komunikate įvardijami svarbiausi 2005–2007 m. uždaviniai ir veiksmų planas. Šį dokumentą, kaip ir Bolonijos deklaraciją, ministrai, tarp jų ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministras Remigijus Motuzas, patvirtina savo parašais – pasiryžimo ir įsipareigojimo tęsti pradėtą veiklą simboliu. Iš viso komunikatą pasirašo 45 šalių ministrai, ir tai rodo, kad Bolonijos procesas yra patrauklus daugeliui šalių. Bergeno konferencijos metu į Bolonijos procesą priimamos Ukraina, Moldova, Armėnija, Azerbaidžanas ir Gruzija.

Ministrai sutartinai laikosi nuostatos, kad visų aukštojo mokslo studijų pakočių funkcija yra parengti darbo rinkai specialistą, kuris gebėtų ateityje tobulinti įgytą kompetenciją ir būtų pilietiškai aktyvus. Taip pat nurodomos pagrindinės būsimosios Europos aukštojo mokslo erdvės charakteristikos: bendra kvalifikacijų struktūra, bendri kokybės užtikrinimo standartai ir gairės bei laipsnių ir studijų laikotarpiu pripažinimo principai. Ministrai pritaria siūlomai Europos aukštojo mokslo erdvės kvalifikacijų struktūrai ir įsipareigoja iki 2007 m. pradėti kurti su šia struktūra suderintas nacionalines aukštojo mokslo kvalifikacijų sistemas. Ministrai gerai įvertina siūlomus Europos aukštojo mokslo erdvės kokybės užtikri-

nimo standartus ir gaires, įsipareigoja jais vadovautis ir garantuoti nacionalinių kokybės užtikrinimo agentūrų veiklą. Ministrai pritaria pasiūlymui sukurti Europos kokybės užtikrinimo agentūrų registrą ir paveda jo kūrimo ir priežiūros klausimus spręsti *ENQA* kartu su *EUA*, *EURASHE*, *ESIB*. Ministrai paragina studentus bei aukštąsias mokyklas ir toliau aktyviai bendradarbiauti šioje srityje. Taip pat įsipareigoja bendradarbiauti tobulinant aukštojo mokslo kvalifikacijų (tarp jų jungtinių laipsnių), anksčiau įgyto bei neformalaus išsilavinimo pripažinimą.

Komunikate nurodoma, kad būtina sukurti tinkamas studijų sąlygas studentams, gerinti aukštojo mokslo prieinamumą visoms socialinėms grupėms, skatinti studentų ir dėstytojų mobilumą, sudaryti galimybes studijoms skirtas nacionalines subsidijas ir paskolas naudoti visose Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimo dalyvaujančiose šalyse.

Daug dėmesio skiriama doktorantūros studijoms bei aukštojo mokslo ir mokslo ryšiui stiprinti. Rengiant mokslininkus raginama atkreipti dėmesį į plačius rinkos poreikius ir būtinumą didinti mokslininko karjeros galimybes.

Vertinant Bolonijos proceso eigą dera nurodyti, kad dirbama kūrybiškai, tikslai ir uždaviniai derinami su bendromis Europos raidos tendencijomis – tai įrodo ir sparčiai didėjantis dalyvių skaičius. Vis dėlto išsakoma ir kritika, kad tam tikros reformos ir sprendimai daromi skubotai ar nepagrįstai. Kritiškas požiūris neretai padeda įžvelgti klaidas ir taisytinias vietas, jeigu reformų kritika nedangstomas nenoras keistis. Pasikeitimai ne visada palankiai vertinami, dėl jų nuolat vyksta karštos diskusijos, nes susitarus dėl bendros idėjos, sudėtingiausia imtis konkrečių veiksmų. Neatsilikti nuo vykstančių procesų pirmiausia naudinga mums patiems – būtent, kad išlaikytume savo kultūrinę tapatybę, vertybes ir atrastume naujas vertybes bei galimybes kuriamoje Europos aukštojo mokslo erdvėje.

Kokia bus Europos aukštojo mokslo erdvė – į šį klausimą bandyta rasti atsakymą Bergeno konferencijoje. Visiškai aišku, kokia ji neturėtų būti. Neturėtų būti niveliuojamos dabar egzistuojančios nacionalinės aukštojo mokslo sistemos, tačiau joms būtina suteikti nemažai bendrų ypatybių, kurias suprastų kitos šalys – Bolonijos proceso dalyvės. Pasak Norvegijos švietimo ir mokslo ministrės *Kristin Clement*, „jei procesas bus per daug spartus, kils pavojus, kad daug šalių negalės spėti su juo, tačiau jei procesas vyks per daug lėtai, jis gali likti tik žodžiais“. Kad ir kaip būtų, visų šalių siekis yra

užtikrinti optimalią proceso spartą ir kurti konkurencingą nacionalinę aukštojo mokslo sistemą. Tam reikalingos sutelktos akademinės bendruomenės pastangos ir bendras supratimas.

Europos aukštojo mokslo erdvė

Bendra Europos šalių švietimo ministrų
1999 m. birželio 19 d. Bolonijos Deklaracija

Dėl nepaprastų pastarųjų kelerių metų laimėjimų Europos integracija darosi vis konkretnė ir akivaizdesnė Sąjungos ir jos piliečių tikrovė. Plėtros perspektyvos ir vis glaudesni ryšiai su kitomis Europos šalimis suteikia šiai tikrovei vis platesnius matmenis. O mes esame liudinininkai, kaip auga politinio ir akademinio pasaulio dalies bei viešosios nuomonės suvokimas, kad reikia sukurti tobulesnę ir ambicingesnę Europą, ypač praplečiant ir sustiprinant ją intelektualiu, kultūriniu, socialiniu, moksliniu ir technologiniu požiūriu.

Žinių Europa jau plačiai pripažįstama kaip nepakeičiamas socialinio ir žmogiškojo augimo veiksnys, taip pat kaip būtinas komponentas konsoliduoti ir praturtinti Europos pilietybę, galinčią suteikti jos piliečiams būtinus gebėjimus pasitikti naujo tūkstantmečio mestus iššūkius, kartu suvokiant bendras vertybes ir priklausomybę bendrai socialinei ir kultūrinei erdvei.

Visuotinai pripažįstama pagrindinė švietimo ir bendradarbiavimo šioje srityje reikšmė kuriant ir stiprinant stabilias, taikias ir demokratines visuomenes, ypač atkreipiant dėmesį į dabartinę padėtį Pietryčių Europoje.

1998 m. gegužės 25 d. Sorbonos deklaracija, kuri buvo grindžiama šiomis nuostatomis, pabrėžė ypatingą universitetų vaidmenį plėtojant Europos kultūrinės dimensijas. Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimą ji pabrėžė kaip svarbiausią būdą skatinti piliečių mobilumą ir jų galimybes įsidarbinti bei visapusišką žemyno raidą.

Kelios Europos šalys sutiko įsipareigoti siekti deklaracijoje iškeltų tikslų pasirašydamos ją ar išreikšdamos principinį pritarimą. Daugelio vyriausybių pasiryžimą veikti parodė keletas tuometu Europoje pradėtų įgyvendinti aukštojo mokslo reformų kryptis.

Europos aukštojo mokslo institucijos savo ruožtu priėmė iššūkį ir ėmėsi pagrindinio vaidmens kuriant Europos aukštojo mokslo erdvę, taip pat atgaivinant esminius principus, 1988 m. įvardytus *Bologna Magna Charta Universitatum*. Tai labai svarbu, nes universitetų savarankiškumas ir autonomija garantuoja, kad aukštasis mokslas ir mokslinių tyrimų sistemos nuolat prisitaiko prie kintančių poreikių, visuomenės reikalavimų ir mokslo pažangos.

Buvo pasirinkta teisinga kryptis ir prasmingas tikslas. Vis dėlto reikia nuolatinio impulso tam, kad aukštojo mokslo sistemos taptų visiškai suderintos ir palyginamos. To siekti turime konkrečiomis priemonėmis, leidžiančiomis apčiuopiamai žengti į priekį. Mūsų šalių autoritetingi ekspertai ir mokslininkai birželio 18 d. susitikime pateikė mums labai naudingų pasiūlymų, kurių reikėtų imtis iniciatyvų.

Ypač privalome atkreipti dėmesį į Europos aukštojo mokslo sistemos tarptautinio konkurencingumo didinimą. Kiekvienos civilizacijos gyvybingumą ir efektyvumą galima įvertinti jos kultūros patrauklumu kitoms šalims. Mes privalome garantuoti, kad Europos aukštojo mokslo sistema taptų visam pasauliui tokia patraukli, kokios nepaprastai patrauklios yra mūsų kultūros ir mokslo tradicijos.

Pritardami, kad remiame bendruosius principus, išdėstytus Sorbonos deklaracijoje, įsipareigojame derinti savo politikas, kad per trumpą laiką, būtinai per pirmąjį trečiojo tūkstantmečio dešimtmetį, būtų įgyvendinti šie, mūsų manymu, pagrindiniai tikslai, kuriais siekiama sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę ir Europos aukštojo mokslo sistemą padaryti žinomą visame pasaulyje:

- » **lengvai suprantamų ir palyginamų laipsnių sistemos** pasirinkimas ir diplomo priedėlio įdiegimas siekiant palengvinti Europos piliečių galimybes įsidarbinti ir skatinti Europos aukštojo mokslo sistemos tarptautinį konkurencingumą;
- » sistemos, iš esmės grindžiamos **dviem pagrindiniais** – ikidiplominių ir podiplominių **studijų ciklais** – perėmimas. Siekiant patekti į antrąjį ciklą, reikės sėkmingai baigti pirmąjį (ne trumpesnį kaip trejų metų) ciklą. Laipsnis, suteiktas baigus pirmąjį ciklą, taip pat bus tinkamas Europos darbo rinkai kaip tam tikro

lygio kvalifikacija. Baigus antrąjį ciklą, bus įgyjamas magistro ir (ar) daktaro laipsnis, kaip yra daugelyje Europos šalių;

- » **kreditų sistemos**, panašios į *ECTS* sistemą, kaip tinkamos priemonės, skatinančios platų studentų judėjimą, sukūrimas. Kreditai galėtų būti įgyjami ne tik studijuojant aukštojoje mokykloje, bet ir mokantis visą gyvenimą, svarbu, kad kreditus pripažintų universitetai;
- » **mobilumo** skatinimas, šalinant kliūtis, trukdančias laisvai judėti ir itin daug dėmesio skiriant
 - studentams, studijų prieinamumui, galimybėms mokytis ir su tuo susijusioms paslaugoms;
 - laikotarpių, per kuriuos dėstytojai, mokslininkai ir administracijos darbuotojai užsiima moksline veikla, dėsto, stažuojasi Europos kontekste, pripažinimui ir reguliavimui, nepažeidžiant įstatymuose numatytų jų teisių;
- » **europinio bendradarbiavimo skatinimas kokybės užtikrinimo srityje** siekiant sukurti panašius kriterijus ir metodologijas;
- » **europinių aukštojo mokslo aspektų stiprinimas**, itin daug dėmesio skiriant studijų programoms, institucijų bendradarbiavimui, judėjimo įvairovei ir integruotoms studijų, stažuočių ir mokslinių tyrimų programoms.

Įsipareigojame siekti šių tikslų remdamiesi mūsų institucijų kompetencija ir visapusiškai atsižvelgdami į kultūrų, kalbų, nacionalinių švietimo sistemų įvairovę ir Universiteto autonomiją, kad sukurtume Europos aukštojo mokslo erdvę. Siekdami šio tikslo, mes bendradarbiausime tarpvyriausybiniu lygiu, taip pat su nevyriausybėmis organizacijomis, kompetentingomis aukštojo mokslo srityje. Tikimės, kad universitetai vėl greitai ir palankiai atsilieps ir aktyviai prisidės prie šio mūsų siekio sėkmės.

Būdami įsitikinę, kad Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimui būtina nuolatinė parama, priežiūra ir prisitaikymas prie nuolat besikeičiančių poreikių, mes nutariame po dvejų metų vėl susitikti, kad įvertintume pasiektą pažangą ir numatytume naujus žingsnius.

Signatarai

Caspar Einem

Mokslo ir transporto ministras (Austrija)

Gerard Schmidt

Prancūzų bendruomenės generalinis direktorius, Aukštojo mokslo ir mokslo ministerija (Belgija)

Jan Ade

Generalinis direktorius, Flamandų bendruomenės ministerija, Švietimo departamentas (Belgija)

Anna Maria Totomanova

Švietimo ir mokslo viceministrė (Bulgarija)

Eduard Zeman

Švietimo, jaunimo ir sporto ministras (Čekija)

Margrethe Vestager

Švietimo ministrė (Danija)

Tonis Lukas

Švietimo ministras (Estija)

Maija Rask

Švietimo ir mokslo ministrė (Suomija)

Claude Allegre

Nacionalinio švietimo, mokslinių tyrimų ir technologijų ministras (Prancūzija)

Wolf-Michael Catenhusen

Parlamentinis valstybės sekretorius, Federalinė švietimo ir mokslinių tyrimų ministerija (Vokietija)

Ute Erdsiek-Rave

Šlėzvingo-Holšteino žemių švietimo, mokslo, technologijų ir kultūros ministras (Nuolatinė Vokietijos žemių kultūros ministrų konferencija)

Gherassimos Arsenis

Visuomenės švietimo ir religijos reikalų ministras (Graikija)

Adam Kiss

Valstybės sekretoriaus pavaduotojas aukštajam mokslui ir mokslui (Vengrija)

Gudridur Sigurdardottir

Generalinis sekretorius, Švietimo, mokslo ir kultūros ministerija (Islandija)

Pat Dowling

Vyriausias pareigūnas, Švietimo ir mokslo ministerija (Airija)

Ortensio Zecchino

Universitetų, mokslinių ir technologinių tyrimų ministras (Italija)

Tatjana Koke

Aukštojo mokslo ir mokslo valstybės ministrė (Latvija)

Kornelijus Platelis

Švietimo ir mokslo ministras (Lietuva)

Erna Hannicot-Schoepges

Nacionalinio švietimo ir profesinio rengimo ministrė (Liuksemburgas)

Louis Galea

Švietimo ministras (Malta)

Loek Hermans

Švietimo, kultūros ir mokslo ministras (Nyderlandai)

Jon Lilletun

Švietimo, mokslinių tyrimų ir bažnyčios reikalų ministras (Norvegija)

Wilibald Winkler

Valstybės nacionalinio švietimo sekretoriaus pavaduotojas (Lenkija)

Eduard Marçal Grilo

Švietimo ministras (Portugalija)

Andrei Marga

Nacionalinio švietimo ministras (Rumunija)

Milan Ftacnik

Švietimo ministras (Slovakija)

Pavel Zgaga

Valstybės sekretorius aukštajam mokslui (Slovėnija)

D. Jorge Fernandez Diaz

Valstybės sekretorius švietimui, universitetams, moksliniams tyrimams
ir technologijoms (Ispanija)

Agneta Bladh

Valstybės sekretorė švietimui ir mokslui (Švedija)

Charles Kleiber

Valstybės sekretorius moksliniams tyrimams ir technologijoms
(Šveicarijos Konfederacija)

Stoke'o Newingtono baronienė Tessa Blackstone

Valstybės ministrė švietimui ir įdarbinimui (Jungtinė Karalystė)

The European Higher Education Area

Joint declaration of the European Ministers of Education,
Bologna Declaration, of 19 June 1999

The European process, thanks to the extraordinary achievements of the last few years, has become an increasingly concrete and relevant reality for the Union and its citizens. Enlargement prospects together with deepening relations with other European countries, provide even wider dimensions to that reality. Meanwhile, we are witnessing a growing awareness in large parts of the political and academic world and in public opinion of the need to establish a more complete and far-reaching Europe, in particular building upon and strengthening its intellectual, cultural, social and scientific and technological dimensions.

A Europe of Knowledge is now widely recognised as an irreplaceable factor for social and human growth and as an indispensable component to consolidate and enrich the European citizenship, capable of giving its citizens the necessary competences to face the challenges of the new millennium, together with an awareness of shared values and belonging to a common social and cultural space.

The importance of education and educational co-operation in the development and strengthening of stable, peaceful and democratic societies is universally acknowledged as paramount, the more so in view of the situation in South East Europe.

The Sorbonne declaration of 25th of May 1998, which was underpinned by these considerations, stressed the Universities' central role in developing European cultural dimensions. It emphasised the creation of the European area of higher education as a

key way to promote citizens' mobility and employability and the Continent's overall development.

Several European countries have accepted the invitation to commit themselves to achieving the objectives set out in the declaration, by signing it or expressing their agreement in principle. The direction taken by several higher education reforms launched in the meantime in Europe has proved many Governments' determination to act.

European higher education institutions, for their part, have accepted the challenge and taken up a main role in constructing the European area of higher education, also in the wake of the fundamental principles laid down in the Bologna Magna Charta Universitatum of 1988. This is of the highest importance, given that Universities' independence and autonomy ensure that higher education and research systems continuously adapt to changing needs, society's demands and advances in scientific knowledge.

The course has been set in the right direction and with meaningful purpose. The achievement of greater compatibility and comparability of the systems of higher education nevertheless requires continual momentum in order to be fully accomplished. We need to support it through promoting concrete measures to achieve tangible forward steps. The 18th June meeting saw participation by authoritative experts and scholars from all our countries and provides us with very useful suggestions on the initiatives to be taken.

We must in particular look at the objective of increasing the international competitiveness of the European system of higher education. The vitality and efficiency of any civilisation can be measured by the appeal that its culture has for other countries. We need to ensure that the European higher education system acquires a world-wide degree of attraction equal to our extraordinary cultural and scientific traditions.

While affirming our support to the general principles laid down in the Sorbonne declaration, we engage in co-ordinating our policies to reach in the short term, and in any case within the first decade of the third millennium, the following objectives, which we consider to be of primary relevance in order to establish the European area of higher education and to promote the European system of higher education world-wide:

- » Adoption of a system of **easily readable and comparable degrees**, also through the implementation of the Diploma Supplement, in order to promote European citizens employability and the international competitiveness of the European higher education system
- » Adoption of a system essentially based on **two main cycles**, undergraduate and graduate. Access to the second cycle shall require successful completion of first cycle studies, lasting a minimum of three years. The degree awarded after the first cycle shall also be relevant to the European labour market as an appropriate level of qualification. The second cycle should lead to the master and/or doctorate degree as in many European countries.
- » Establishment of a **system of credits** – such as in the ECTS system – as a proper means of promoting the most widespread student mobility. Credits could also be acquired in non-higher education contexts, including lifelong learning, provided they are recognised by receiving Universities concerned.
- » Promotion of **mobility** by overcoming obstacles to the effective exercise of free movement with particular attention to:
 - for students, access to study and training opportunities and to related services
 - for teachers, researchers and administrative staff, recognition and valorisation of periods spent in a European context researching, teaching and training, without prejudicing their statutory rights.
- » Promotion of **European co-operation in quality assurance** with a view to developing comparable criteria and methodologies.
- » Promotion of the **necessary European dimensions in higher education**, particularly with regards to curricular development, inter institutional co-operation, mobility schemes and integrated programmes of study, training and research.

We hereby undertake to attain these objectives – within the framework of our institutional competences and taking full respect of the diversity of cultures, languages, national education systems and of University autonomy – to consolidate the European area of higher education. To that end, we will pursue the ways of intergovernmental co-operation, together with those of non governmental European organisations with competence on higher education. We expect Universities again

to respond promptly and positively and to contribute actively to the success of our endeavour.

Convinced that the establishment of the European area of higher education requires constant support, supervision and adaptation to the continuously evolving needs, we decide to meet again within two years in order to assess the progress achieved and the new steps to be taken.

Signatories

Caspar Einem

Minister of Science and Transport (Austria)

Jan Ade

Director General, Ministry of the Flemish Community,
Department of Education (Belgium)

Gerard Schmit

Director General of French Community, Ministry for Higher Education
and Research (Belgium)

Eduard Zeman

Minister of Education, Youth and Sport (Czech Republic)

Anna Maria Totomanova

Vice Minister of Education and Science (Bulgaria)

Tonis Lukas

Minister of Education (Estonia)

Margrethe Vestager

Minister of Education (Denmark)

Claude Allegre

Minister of National Education, Research and Technology (France)

Maija Rask

Minister of Education and Science (Finland)

[Ute Erdsiek-Rave](#)

Minister of Education, Science, Research And Culture of
the Land Scheswig-Holstein (Permanent Conference of the Ministers
of Culture of the German Länders)

[Wolf-Michael Catenhusen](#)

Parliamentary State Secretary, Federal Ministry of Education
and Research (Germany)

[Adam Kiss](#)

Deputy State Secretary for Higher Education and Science (Hungary)

[Gherassimos Arsenis](#)

Minister of Public Education and Religious Affairs (Greece)

[Pat Dowling](#)

Principal Officer, Ministry for Education and Science (Ireland)

[Gudridur Sigurdardottir](#)

Secretary General, Ministry of Education, Science and Culture (Iceland)

[Tatiana Kokek](#)

State Minister of Higher Education and Science (Latvia)

[Ortensio Zecchino](#)

Minister of University and Scientific And Technological Research (Italy)

[Erna Hennicot-Schoepges](#)

Minister of National Education and Vocational Training (Luxembourg)

[Kornelijus Platelis](#)

Minister of Education and Science (Lithuania)

[Loek Hermans](#)

Minister of Education, Culture and Science (the Netherlands)

[Louis Galea](#)

Minister of Education (Malta)

[Wilibald Winkler](#)

Under Secretary of State of National Education (Poland)

Jon Lilletun

Minister of Education, Research and Church Affairs (Norway)

Andrei Marga

Minister of National Education (Romania)

Eduardo Marçal Grilo

Minister of Education (Portugal)

Pavel Zgaga

State Secretary for Higher Education (Slovenia)

Milan Ftacnik

Minister of Education (Slovak Republic)

Agneta Bladh

State Secretary for Education and Science (Sweden)

D.Jorge Fernandez Diaz

Secretary of State of Education, Universities, Research and Development (Spain)

Baroness Tessa Blackstone of Stoke Newington

Minister of State for Education and Employment (United Kingdom)

Charles Kleiber

State Secretary for Science and Research (Swiss Confederation)

Europos aukštojo mokslo erdvės link

Europos Ministrų, atsakingų už aukštąjį mokslą, susitikimo Prahoje
2001 m. gegužės 19 d. komunikatas

Praėjus dvejiems metams po Bolonijos deklaracijos pasirašymo ir trejiems metams po Sorbonos deklaracijos pasirašymo, 32 Europos šalių signatarių ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą, susitiko Prahoje apžvelgti pasiektą pažangą bei apibrėžti proceso kryptis ir ateinančių metų prioritetus. Ministrai dar kartą patvirtino savo įsipareigojimą sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę iki 2010 m. Tai, kad šio susitikimo vieta pasirinkta Praha, simbolizuoja jų norą, atsižvelgiant į numatomą Europos Sąjungos plėtrą, į procesą įtraukti visą Europą.

Ministrai palankiai priėmė ir įvertino tolesnės veiklos grupės parengtą ataskaitą „Bolonijos proceso eiga“ bei pripažino, kad Bolonijos deklaracijoje išdėstyti tikslai sulaukė plataus pritarimo bei tapo aukštojo mokslo sistemų daugumoje šalių signatarių, taip pat universitetų ir kitų aukštojo mokslo institucijų raidos pagrindu. Ministrai dar kartą patvirtino, jog būtina toliau stengtis skatinti mobilumą, kad studentai, dėstytojai, mokslininkai ir administracijos darbuotojai galėtų naudotis Europos aukštojo mokslo erdvės turtais, tarp jų – ir demokratinėmis vertybėmis, kultūrų ir kalbų bei aukštojo mokslo sistemų įvairove.

Ministrai atkreipė dėmesį į Europos aukštojo mokslo institucijų suvažiavimo, įvykusio kovo 29–30 d. Salamankoje, ir į Europos studentų suvažiavimo, įvykusio kovo 24–25 d. Gioteborge, pateiktas rekomendacijas bei įvertino aktyvų Europos universitetų asociacijos (*EUA*) ir Europos nacionalinių studentų sąjungų (*ESIB*) įsitraukimą į Bolonijos

procesą. Jie pažymėjo ir palankiai įvertino daug kitų šį procesą skatinančių iniciatyvų. Ministrai taip pat atkreipė dėmesį į konstruktyvią Europos Komisijos paramą.

Ministrai pažymėjo, kad daugumoje valstybių plačiai ir intensyviai buvo imtasi įgyvendinti deklaracijos rekomendacijas dėl laipsnių struktūros. Ypač gerai jie įvertino veiklą siekiant garantuoti kokybę. Ministrai pripažino poreikį bendradarbiauti priimant tarpnacionalinio švietimo keliamus iššūkius. Taip pat jie pripažino, kad švietimo srityje yra reikalinga mokymosi visą gyvenimą perspektyva.

Tolesni veiksmai siekiant šešių Bolonijos proceso tikslų

Ministrai patvirtino, kad Bolonijos deklaracijoje paskelbtas Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimas yra sąlyga didinti Europos aukštojo mokslo institucijų patrauklumą ir konkurencingumą. Jie palaikė idėją, kad aukštasis mokslas turėtų būti vertinamas kaip visuomeninė gėrybė, jis yra ir bus visuomenės pareiga (reguliavimas ir t. t.), o studentai yra visateisiai aukštojo mokslo bendruomenės nariai. Atsižvelgdami į tai, ministrai išsakė tokią nuomonę dėl tolesnės proceso eigos:

Lengvai suprantamų ir palyginamų laipsnių sistemos perėmimas

Ministrai ryžtingai paragino universitetus ir kitas aukštojo mokslo institucijas visiškai išnaudoti turimas nacionalinės teisės galimybes ir europines priemones, galinčias palengvinti kursų, laipsnių ir pan. akademinį ir profesinį pripažinimą, kad piliečiai galėtų veiksmingai naudotis jų įgyta kvalifikacija, kompetencija ir įgūdžiais visoje Europos aukštojo mokslo erdvėje.

Ministrai kreipėsi į organizacijas ir tinklus, tokius kaip *NARIC* ir *ENIC*, kad instituciniu, nacionaliniu ir europiniu lygiu būtų paskatintas nesudėtingas, veiksmingas ir nešališkas pripažinimas, atspindintis esamą kvalifikacijų įvairovę.

Dviejų ciklų sistemos perėmimas

Ministrai su pasitenkinimu pažymėjo, kad buvo ryžtingai siekiama šio tikslo ir vyksta diskusijos dėl laipsnių struktūros, kuri būtų pagrįsta dviem pagrindiniais ciklais,

dalinančiais aukštąjį mokslą į ikidiplomines ir podiplomines studijas. Kai kurios šalys jau perėmė tokią struktūrą, o kitos labai susidomėjusios svarsto šią galimybę. Svarbu pažymėti, kad daugelyje šalių bakalauro ir magistro ar jiems prilyginami dviejų ciklų sistemos laipsniai gali būti įgyjami ne tik universitetuose, bet ir kitose aukštojo mokslo institucijose. Studijų programos, kurias baigus įgyjamas laipsnis, gali ir turėtų būti įvairios paskirties ir profilio, kad atitiktų įvairius individualius, akademinis ir darbo rinkos poreikius, kaip nurodyta Helsinkio seminare, skirtame bakalauro pakopos laipsnių klausimui (2001 m. vasario mėn.).

Kreditų sistemos kūrimas

Ministrai pabrėžė, jog siekiant didesnio lankstumo procesuose, susijusiuose su mokymusi ir kvalifikacijos įgijimu, būtina kvalifikacijai įvertinti pasirinkti bendrus pagrindinius principus, kuriuos papildytų tokia kaip *ECTS* ar kita, suderinama su ja kreditų sistema, atliekanti tiek kreditų perkėlimo, tiek jų kaupimo funkcijas. Tokios priemonės kartu su abipusiai pripažįstamomis kokybės užtikrinimo sistemomis padės studentams lengviau patekti į Europos darbo rinką ir padidins Europos aukštojo mokslo suderinamumą, patrauklumą ir konkurencingumą. Visuotinis tokios kreditų sistemos įtvirtinimas ir diplomo priedėlio naudojimas skatins pažangą šioje srityje.

Mobilumo skatinimas

Ministrai dar kartą patvirtino, jog Bolonijos deklaracijoje paskelbtas studentų, dėstytojų, mokslininkų ir administracijos darbuotojų mobilumo didinimas yra nepaprastai svarbus tikslas. Todėl jie patvirtino savo įsipareigojimą stengtis pašalinti visas kliūtis, trukdančias laisvai judėti studentams, dėstytojams, mokslininkams ir administracijos darbuotojams, ir pabrėžė socialinį mobilumo aspektą. Jie atkreipė dėmesį į Europos Bendrijos programų teikiamas mobilumo galimybes ir į pažangą šioje srityje – pavyzdžiui, 2000 m. Nioje Europos Viršūnių Tarybos patvirtintą ir pradėtą įgyvendinti Mobilumo veiksmų planą.

Europinio bendradarbiavimo skatinimas kokybei užtikrinti

Ministrai pripažino, kad kokybės užtikrinimo sistemos vaidina gyvybiškai svarbų vaidmenį įtvirtinant aukštos kokybės standartus ir palengvinant kvalifikacijų palyginimą

Europoje. Jie taip pat paragino glaudžiau bendradarbiauti pripažinimą ir kokybę užtikrinančius tinklus. Jie pabrėžė, kad būtina glaudžiai bendradarbiauti ir tarpusavyje pasitikėti Europos mastu pripažįstant nacionalines kokybės užtikrinimo sistemas. Be to, paragino universitetus ir kitas aukštojo mokslo institucijas skleisti geriausios patirties pavyzdžius ir parengti veiksmų planus, laiduojančius vertinimo bei akreditavimo/sertifikavimo procedūrų tarpusavio pripažinimą. Ministrai kreipėsi į universitetus ir kitas aukštojo mokslo institucijas, nacionalines agentūras bei Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo tinklą (*ENQA*), kad bendradarbiaudami su atitinkamomis šalių institucijomis, nepriklausančiomis *ENQA*, kartu parengtų bendras rekomendacijas ir skleistų geriausių patirtį.

Europinių aspektų aukštajame moksle skatinimas

Ministrai paragino aukštojo mokslo sektorių kurti „europinio“ turinio, paskirties bei sandaros visų pakopų modulius, kursus ir programas, kad toliau būtų stiprinami europinio aukštojo mokslo aspektai ir didinamos absolventų galimybės įsidarbinti. Tai ypač taikytina skirtingų šalių institucijų bendrai parengtiems moduliams, kursams ir studijų programoms, kurias baigus įgytas jungtinis laipsnis yra pripažįstamas.

Ministrai taip pat pabrėžė šiuos dalykus

Mokymasis visą gyvenimą

Mokymasis visą gyvenimą yra svarbus Europos aukštojo mokslo erdvės elementas. Ateities Europoje, kurios pagrindas – žinių visuomenė ir ekonomika, mokymosi visą gyvenimą strategijos yra būtinos sutinkant konkurencijos ir naujausių technologijų keliamus iššūkius ir stiprinant visuomenės sanglaudą, įtvirtinant lygias galimybes ir gerinant gyvenimo kokybę.

Aukštojo mokslo institucijos ir studentai

Ministrai pabrėžė, kad universitetų, kitų aukštojo mokslo institucijų ir studentų, kaip kompetentingų, aktyvių ir konstruktyviai nusiteikusių partnerių, dalyvavimas kuriant ir formuojant Europos aukštojo mokslo erdvę yra reikalingas ir sveikintinas. Institucijos parodė, kaip joms svarbu sukurti suderintą ir veiksmingą, tačiau įvairią ir lanksčią

Europos aukštojo mokslo erdvę. Ministrai taip pat nurodė, kad kokybė yra pagrindinė sąlyga, laiduojanti pasitikėjimą, aktualumą, mobilumą, suderinamumą ir patrauklumą Europos aukštojo mokslo erdvėje. Ministrai pareiškė, kad jie vertina indėlį padėjusiųjų plėtoti tokias studijų programas, kuriose akademinė kokybė siejama su nenutrūkstančia darbine veikla, bei pakvietė aukštojo mokslo institucijas toliau tęsti šį darbą.

Ministrai patvirtino, kad studentai turėtų dalyvauti organizuojant universitetų ir kitų aukštojo mokslo institucijų studijas bei daryti įtaką studijų turiniui. Be to, studentams priminus, ministrai patvirtino būtinybę atsižvelgti į socialinį Bolonijos proceso aspektą.

Europos aukštojo mokslo erdvės patrauklumo didinimas

Ministrai sutiko, kad svarbu didinti Europos aukštojo mokslo patrauklumą Europos ir kitų pasaulio šalių studentams. Europos aukštojo mokslo laipsnių aiškumas ir galimybė juos palyginti pasaulio mastu turėtų būti didinama sukuriant bendrą kvalifikacijų sistemą, taip pat suderintus kokybės užtikrinimo ir akreditavimo/sertifikavimo mechanizmus bei plačiau skleidžiant informaciją.

Ministrai ypač pabrėžė, kad aukštojo mokslo kokybė ir moksliniai tyrimai yra ir turėtų būti svarbus Europos tarptautinį patrauklumą ir konkurencingumą sąlygojantis veiksnys. Ministrai sutiko, kad turėtų būti domimasi, kuo gali būti naudinga Europos aukštojo mokslo erdvė su įvairios paskirties institucijomis ir studijų programomis. Jie paragino glaudžiau bendradarbiauti Europos šalis transnacionalinio švietimo ir jo perspektyvų klausimu.

Tolesnė veikla

Ministrai įsipareigojo tęsti tarpusavio bendradarbiavimą, grindžiamą Bolonijos deklarijoje suformuluotais tikslais, besiremiantį panašumais ir sėkmingai panaudojantį kultūrų, kalbų ir nacionalinių sistemų skirtumus, išnaudojantį visas galimybes, kurias atveria tarpvyriausybiniis bendradarbiavimas ir nuolatinis dialogas su Europos universitetais ir kitomis aukštojo mokslo institucijomis, studentų organizacijomis, taip pat ir Bendrijos vykdomos programos.

Ministrai pakvietė į Bolonijos procesą įsitraukti naujas nares – šalis, kurios dalyvauja Europos Bendrijos *Socrates*, *Leonardo da Vinci* ir *Tempus-Cards* programose, ir joms

atstovaujantiems ministrams pateikti paraiškas. Jie patenkino Kroatijos, Kipro ir Turkijos paraiškas.

Ministrai nutarė surengti kitą susitikimą 2003 m. antrąjį pusmetį Berlyne, kad apžvelgtų padarytą pažangą ir nustatytų tolesnių Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimo etapų kryptis bei prioritetus. Jie patvirtino poreikį sukurti tolesniam darbui būtiną struktūrą, kurią sudarytų tolesnės veiklos ir parengiamoji grupės. Tolesnės veiklos grupę sudarytų visų šalių signatarių, naujų narių ir Europos komisijos atstovai, jai pirmininkautų tuo metu ES pirmininkaujanti šalis. Parengiamąją grupę sudarytų atstovai tų šalių, kuriose įvyko paskutinis ir vyks kitas ministrų susitikimas, dvi ES šalys ir dvi ES nepriklausančios šalys; šiuos keturis atstovus išrinks tolesnės veiklos grupė. Parengiamojoje grupėje taip pat bus tuo metu ES pirmininkaujanti šalis ir Europos komisija. Parengiamajai grupei pirmininkaus atstovas tos šalies, kurioje vyks kitas ministrų susitikimas.

Toliau dirbant turėtų būti konsultuojamasi su Europos universitetų asociacija, Europos aukštojo mokslo institucijų asociacija (*EURASHE*), Europos nacionalinėmis studentų sąjungomis (*ESIB*) ir Europos Taryba.

Kad procesas tęstųsi, ministrai paragino tolesnės veiklos grupę rengti seminarus šiomis temomis: bendradarbiavimas akreditavimo ir kokybės užtikrinimo srityse, pripažinimo klausimai bei kreditų naudojimas Bolonijos procese, jungtinių laipsnių kūrimas, socialinis aspektas, itin daug dėmesio skiriant mobilumo kliūtims įveikti, Bolonijos proceso plėtrai, mokymuisi visą gyvenimą ir studentų dalyvavimui procese.

Towards the European Higher Education Area

Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001

Two years after signing the Bologna Declaration and three years after the Sorbonne Declaration, European Ministers in charge of higher education, representing 32 signatories, met in Prague in order to review the progress achieved and to set directions and priorities for the coming years of the process. Ministers reaffirmed their commitment to the objective of establishing the European Higher Education Area by 2010. The choice of Prague to hold this meeting is a symbol of their will to involve the whole of Europe in the process in the light of enlargement of the European Union.

Ministers welcomed and reviewed the report “Furthering the Bologna Process” commissioned by the follow-up group and found that the goals laid down in the Bologna Declaration have been widely accepted and used as a base for the development of higher education by most signatories as well as by universities and other higher education institutions. Ministers reaffirmed that efforts to promote mobility must be continued to enable students, teachers, researchers and administrative staff to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages and the diversity of the higher education systems.

Ministers took note of the Convention of European higher education institutions held in Salamanca on 29–30 March and the recommendations of the Convention of European Students, held in Göteborg on 24–25 March, and appreciated the active

involvement of the European University Association (EUA) and the National Unions of Students in Europe (ESIB) in the Bologna process. They further noted and appreciated the many other initiatives to take the process further. Ministers also took note of the constructive assistance of the European Commission.

Ministers observed that the activities recommended in the Declaration concerning degree structure have been intensely and widely dealt with in most countries. They especially appreciated how the work on quality assurance is moving forward. Ministers recognized the need to cooperate to address the challenges brought about by transnational education. They also recognized the need for a lifelong learning perspective on education.

Further actions following the six objectives of the Bologna process

As the Bologna Declaration sets out, Ministers asserted that building the European Higher Education Area is a condition for enhancing the attractiveness and competitiveness of higher education institutions in Europe. They supported the idea that higher education should be considered a public good and is and will remain a public responsibility (regulations etc.), and that students are full members of the higher education community. From this point of view Ministers commented on the further process as follows:

Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers strongly encouraged universities and other higher education institutions to take full advantage of existing national legislation and European tools aimed at facilitating academic and professional recognition of course units, degrees and other awards, so that citizens can effectively use their qualifications, competencies and skills throughout the European Higher Education Area.

Ministers called upon existing organisations and networks such as NARIC and ENIC to promote, at institutional, national and European level, simple, efficient and fair recognition reflecting the underlying diversity of qualifications.

Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers noted with satisfaction that the objective of a degree structure based on two main cycles, articulating higher education in undergraduate and graduate studies, has been tackled and discussed. Some countries have already adopted this structure and several others are considering it with great interest. It is important to note that in many countries bachelor's and master's degrees, or comparable two cycle degrees, can be obtained at universities as well as at other higher education institutions. Programmes leading to a degree may, and indeed should, have different orientations and various profiles in order to accommodate a diversity of individual, academic and labour market needs as concluded at the Helsinki seminar on bachelor level degrees (February 2001).

Establishment of a system of credits

Ministers emphasized that for greater flexibility in learning and qualification processes the adoption of common cornerstones of qualifications, supported by a credit system such as the ECTS or one that is ECTS-compatible, providing both transferability and accumulation functions, is necessary. Together with mutually recognized quality assurance systems such arrangements will facilitate students' access to the European labour market and enhance the compatibility, attractiveness and competitiveness of European higher education. The generalized use of such a credit system and of the Diploma Supplement will foster progress in this direction.

Promotion of mobility

Ministers reaffirmed that the objective of improving the mobility of students, teachers, researchers and administrative staff as set out in the Bologna Declaration is of the utmost importance. Therefore, they confirmed their commitment to pursue the removal of all obstacles to the free movement of students, teachers, researchers and administrative staff and emphasized the social dimension of mobility. They took note of the possibilities for mobility offered by the European Community programmes and the progress achieved in this field, e.g. in launching the Mobility Action Plan endorsed by the European Council in Nice in 2000.

Promotion of European cooperation in quality assurance

Ministers recognized the vital role that quality assurance systems play in ensuring high quality standards and in facilitating the comparability of qualifications throughout Europe. They also encouraged closer cooperation between recognition and quality assurance networks. They emphasized the necessity of close European cooperation and mutual trust in and acceptance of national quality assurance systems. Further they encouraged universities and other higher education institutions to disseminate examples of best practice and to design scenarios for mutual acceptance of evaluation and accreditation/certification mechanisms. Ministers called upon the universities and other higher education institutions, national agencies and the European Network of Quality Assurance in Higher Education (ENQA), in cooperation with corresponding bodies from countries which are not members of ENQA, to collaborate in establishing a common framework of reference and to disseminate best practice.

Promotion of the European dimensions in higher education

In order to further strengthen the important European dimensions of higher education and graduate employability Ministers called upon the higher education sector to increase the development of modules, courses and curricula at all levels with “European” content, orientation or organisation. This concerns particularly modules, courses and degree curricula offered in partnership by institutions from different countries and leading to a recognized joint degree.

Furthermore ministers emphasized the following points

Lifelong learning

Lifelong learning is an essential element of the European Higher Education Area. In the future Europe, built upon a knowledge-based society and economy, lifelong learning strategies are necessary to face the challenges of competitiveness and the use of new technologies and to improve social cohesion, equal opportunities and the quality of life.

Higher education institutions and students

Ministers stressed that the involvement of universities and other higher education institutions and of students as competent, active and constructive partners in the establishment and shaping of a European Higher Education Area is needed and welcomed. The institutions have demonstrated the importance they attach to the creation of a compatible and efficient, yet diversified and adaptable European Higher Education Area. Ministers also pointed out that quality is the basic underlying condition for trust, relevance, mobility, compatibility and attractiveness in the European Higher Education Area. Ministers expressed their appreciation of the contributions toward developing study programmes combining academic quality with relevance to lasting employability and called for a continued proactive role of higher education institutions.

Ministers affirmed that students should participate in and influence the organisation and content of education at universities and other higher education institutions. Ministers also reaffirmed the need, recalled by students, to take account of the social dimension in the Bologna process.

Promoting the attractiveness of the European Higher Education Area

Ministers agreed on the importance of enhancing attractiveness of European higher education to students from Europe and other parts of the world. The readability and comparability of European higher education degrees world-wide should be enhanced by the development of a common framework of qualifications, as well as by coherent quality assurance and accreditation/certification mechanisms and by increased information efforts.

Ministers particularly stressed that the quality of higher education and research is and should be an important determinant of Europe's international attractiveness and competitiveness. Ministers agreed that more attention should be paid to the benefit of a European Higher Education Area with institutions and programmes with different profiles. They called for increased collaboration between the European countries concerning the possible implications and perspectives of transnational education.

Continued follow-up

Ministers committed themselves to continue their cooperation based on the objectives set out in the Bologna Declaration, building on the similarities and benefiting from the differences between cultures, languages and national systems, and drawing on all possibilities of intergovernmental cooperation and the ongoing dialogue with European universities and other higher education institutions and student organisations as well as the Community programmes.

Ministers welcomed new members to join the Bologna process after applications from Ministers representing countries for which the European Community programmes Socrates and Leonardo da Vinci or Tempus-Cards are open. They accepted applications from Croatia, Cyprus and Turkey.

Ministers decided that a new follow-up meeting will take place in the second half of 2003 in Berlin to review progress and set directions and priorities for the next stages of the process towards the European Higher Education Area. They confirmed the need for a structure for the follow-up work, consisting of a follow-up group and a preparatory group. The follow-up group should be composed of representatives of all signatories, new participants and the European Commission, and should be chaired by the EU Presidency at the time. The preparatory group should be composed of representatives of the countries hosting the previous ministerial meetings and the next ministerial meeting, two EU member states and two non-EU member states; these latter four representatives will be elected by the follow-up group. The EU Presidency at the time and the European Commission will also be part of the preparatory group. The preparatory group will be chaired by the representative of the country hosting the next ministerial meeting.

The European University Association, the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE), the National Unions of Students in Europe and the Council of Europe should be consulted in the follow-up work.

In order to take the process further, Ministers encouraged the follow-up group to arrange seminars to explore the following areas: cooperation concerning accreditation and quality assurance, recognition issues and the use of credits in the Bologna process, the development of joint degrees, the social dimension, with specific attention to obstacles to mobility, and the enlargement of the Bologna process, lifelong learning and student involvement.

Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimas

Europos ministrų, atsakingų už aukštąjį mokslą, 2003 m. rugsėjo 19 d. konferencijos Berlyne komunikatas

Preambulė

1999 m. birželio 19 d., praėjus metams po Sorbonos deklaracijos pasirašymo, 29 Europos šalių ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą, pasirašė Bolonijos deklaraciją. Jie susitarė dėl svarbių bendrų tikslų kuriant bendrą ir darnią Europos aukštojo mokslo erdvę iki 2010 metų. Pirmojoje po pasirašymo 2001 m. gegužės 19 d. Prahoje įvykusioje konferencijoje jie padidino tikslų skaičių ir dar kartą patvirtino įsipareigojimą iki 2010 m. sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę. 2003 m. rugsėjo 19 d. už aukštąjį mokslą atsakingi 33 Europos šalių ministrai susitiko Berlyne apžvelgti padarytą pažangą ir nustatyti prioritetus bei naujus tikslus artimiausiems metams siekiant spartinti Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimą. Jie susitarė dėl šių svarbių aplinkybių, principų ir prioritetų:

Ministrai dar kartą patvirtina Bolonijos proceso socialinio aspekto svarbą. Poreikis padidinti konkurencingumą turi derėti su Europos aukštojo mokslo erdvės socialinių charakteristikų tobulinimu, siekiant stiprinti socialinę sanglaudą ir mažinti socialinę bei lyčių nelygybę tiek nacionaliniu, tiek europiniu lygiu. Šiame kontekste ministrai dar kartą patvirtina savo nuostatą, kad aukštasis mokslas yra visuomeninė gėrybė ir visuomenės pareiga. Jie pabrėžia, kad tarptautiniame akademiniam bendradarbiavime bei mainuose turėtų vyrauti akademinės vertybės.

Ministrai deramai vertina Lisabonos (2000 m.) ir Barselonos (2002 m.) Europos Vadovų Tarybos išvadas, numatančias sukurti Europoje „konkurencingiausią ir dinamiškiausią, žiniomis grindžiamą pasaulio ekonomiką, gebančią laiduoti pastovų ekonomikos augimą kartu su vis daugiau ir geresnių darbo vietų bei didesne socialine sanglauda“, ir kviečiančias toliau veikti bei glaudžiau bendradarbiauti Bolonijos proceso kontekste.

Ministrai atkreipia dėmesį į Tolesnės veiklos grupės (*Follow-up Group*) parengtą *Pažangos ataskaitą (Progress Report)* apie Bolonijos proceso plėtrą laikotarpiu nuo Prahos iki Berlyno susitikimų. Jie taip pat atkreipia dėmesį į Europos universitetų asociacijos (*EUA*) parengtą ataskaitą *Kryptys-III (Trends-III)* bei rezultatus seminarų, kuriuos kaip veiklos programos dalį laikotarpiu nuo Prahos iki Berlyno susitikimų surengė kelios šalys narės, aukštojo mokslo institucijos, organizacijos, studentai. Be to, ministrai atkreipia dėmesį į Nacionalines ataskaitas, liudijančias, kad taikant Bolonijos proceso principus, buvo pasiekta akivaizdi pažanga. Galiausiai jie atsižvelgia į Europos Komisijos bei Europos Tarybos pranešimus ir reiškia padėką už jų paramą įgyvendinant procesą.

Ministrai susitaria, kad visos šalys turi stengtis glaudžiau susieti savo aukštąjį mokslą ir mokslinių tyrimų sistemas. Besikuriančiai Europos aukštojo mokslo erdvei bus naudinga sąveika su Europos mokslinių tyrimų erdve, dėl kurios sustiprės Žinių Europos pagrindas. Tikslas yra išsaugoti įvairių tradicijų paveldu grindžiamą Europos kultūrų turtingumą bei kalbų įvairovę ir, stiprinant Europos aukštojo mokslo institucijų bendradarbiavimą, skatinti inovacinį potencialą bei socialinę ir ekonominę plėtrą.

Ministrai pripažįsta, kad aukštojo mokslo institucijos ir studentų organizacijos vaidina pagrindinį vaidmenį plėtojant Europos aukštojo mokslo erdvę. Jie atkreipia dėmesį į Europos universitetų asociacijos (*EUA*) pranešimą, parengtą po aukštojo mokslo institucijų suvažiavimo Grace, Europos aukštojo mokslo institucijų asociacijos (*EURASHE*) indėlių ir Europos nacionalinių studentų sąjungų (*ESIB*) pranešimus.

Ministrai sveikina kitų pasaulio regionų susidomėjimą Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimu ir ypač sveikina šios konferencijos svečius, į Bolonijos procesą dar neįsitraukusių Europos šalių dalyvaujančius atstovus, taip pat ir Europos Sąjungos Tolesnės veiklos komiteto (*Follow-up Committee*), Lotynų Amerikos ir Karibų (*EULAC*) bendros aukštojo mokslo erdvės atstovus.

Pažanga

Ministrai sveikina įvairias iniciatyvas, kurių buvo imtasi po Prahos aukščiausio lygio susitikimo dėl aukštojo mokslo siekiant, kad aukštojo mokslo sistemos būtų lengviau palyginamos ir suderinamos, taptų skaidresnės ir kad Europos aukštasis mokslas pasidarytų kokybiškesnis instituciniu bei nacionaliniu lygiu. Jie vertina visų partnerių – aukštojo mokslo institucijų, studentų bei kitų sistemos dalyvių – bendradarbiavimą ir įsipareigojimus siekti šių tikslų.

Ministrai pabrėžia visų Bolonijos proceso elementų svarbą kuriant Europos aukštojo mokslo erdvę ir pažymi poreikį stiprinti pastangas instituciniu, nacionaliniu ir Europos lygiu. Tačiau norėdami toliau skatinti procesą, jie nustato tarpinius prioritetus kitiems dvejiems metams. Jie stiprins savo pastangas plėtoti efektyvias kokybės užtikrinimo sistemas, veiksmingai diegti dviem ciklais pagrįstą sistemą bei laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimo sistemą.

Kokybės užtikrinimas

Įrodyta, kad aukštojo mokslo kokybė yra kuriamos Europos aukštojo mokslo erdvės pagrindas. Ministrai įsipareigoja toliau remti pastangas geriau užtikrinti kokybę instituciniu, nacionaliniu ir europiniu lygiu. Jie pabrėžia poreikį tobulinti bendrus kokybės užtikrinimo kriterijus ir metodologijas.

Ministrai taip pat pabrėžia, kad vadovaujantis institucijų autonomijos principu, pirminė atsakomybė už aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą tenka pačiai institucijai ir tai suteikia pagrindą tikrai akademinės sistemos atskaitomybei nacionalinėje kokybės sistemoje.

Todėl jie susitaria, kad kokybės užtikrinimo nacionalines sistemas iki 2005 metų turėtų sudaryti šie elementai:

- » Atsakingos struktūros ir institucijos su apibrėžta jų atsakomybe.
- » Programų ar institucijų vertinimas, kuris apimtų vidinį vertinimą, išorinį vertinimą įtraukiant studentus bei vertinimo rezultatų skelbimą.
- » Akreditavimo sistema, sertifikavimo arba jam prilygintinos procedūros.
- » Tarptautinis dalyvavimas, bendradarbiavimas ir tinklų kūrimas.

Europiniu lygiu ministrai kreipiasi į *ENQA*, kad ši, bendradarbiaudama su *EUA*, *EURASHE* ir *ESIB*, per savo narius sukurtų bendrus kokybės užtikrinimo standartus, procedūras ir gaires, išnagrinėtų, kaip sukurti tinkamą ekspertinio patikrinimo sistemą, taikytiną kokybės užtikrinimo ir/ar akreditacijos agentūroms, ir per Tolesnės veiklos grupę pateiktų ataskaitą ministrų susitikimui 2005 m. Reikia deramai atsižvelgti ir į kitų kokybę užtikrinančių asociacijų ar tinklų patirtį.

Laipsnių struktūra: sistemos, iš esmės grindžiamos dviem pagrindiniais ciklais, perėmimas

Ministrams malonu pažymėti, kad vykdant jų įsipareigojimą Bolonijos deklaracijoje dėl dviejų ciklų sistemos, šiuo metu visapusiškai keičiasi Europos aukštojo mokslo vaizdas. Visi ministrai įsipareigoja, kad iki 2005 m. bus pradėta įgyvendinti dviejų ciklų sistema.

Ministrai pabrėžia, kad svarbu įtvirtinti pasiektą pažangą ir gerinti naujų kvalifikacijų supratimą bei jų pripažinimą skatinant tarpinstitucinį dialogą ir dialogą tarp institucijų ir darbdavių. Ministrai ragina šalis nares sukurti nacionalines palyginamų ir suderinamų aukštojo mokslo kvalifikacijų sistemas, kurios apibūdintų kvalifikacijas studijų apimties, lygio, mokymosi rezultatų, kompetencijos ir profilio atžvilgiu. Ministrai taip pat pasižada sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę susiejančią kvalifikacijų sistemą.

Tokiose sistemose laipsniai turėtų reikšti skirtingus rezultatus. Pirmojo ir antrojo ciklo laipsniai turėtų būti įvairios paskirties ir profilio, kad tenkintų įvairiausių individualius, akademinis ir darbo rinkos poreikius. Vadovaujantis Lisabonos pripažinimo konvencija, pirmojo ciklo laipsniai turėtų suteikti galimybę studijuoti antrojo ciklo programas. Antrojo ciklo laipsniai turėtų suteikti galimybę studijuoti doktorantūroje.

Ministrai kviečia Tolesnės veiklos grupę išnagrinėti, ar galima ir kaip trumpesnes aukštojo mokslo studijas susieti su pirmuoju ciklu Europos aukštojo mokslo erdvės kvalifikacijų sistemoje. Ministrai pabrėžia savo įsipareigojimą visomis galimomis priemonėmis padaryti aukštąjį mokslą vienodai prieinamą visiems pagal kiekvieno sugebėjimus.

Mobilumo skatinimas

Studentų, akademinio bei administracinio personalo mobilumas yra pagrindas sukurti Europos aukštojo mokslo erdvę. Ministrai pažymi jo svarbą akademeinei ir

kultūros, taip pat politikos, socialinei bei ekonomikos sritims. Jiems malonu pažymėti, kad nuo jų paskutinio susitikimo mobilumo rodikliai išaugo taip pat ir dėl Europos Sąjungos programų svarios paramos, ir susitaria imtis visų būtinų žingsnių gerinant studentų mobilumo statistikos kokybę bei apimtį.

Jie dar kartą patvirtina savo ketinimą visomis išgalėmis šalinti mobilumą Europos aukštojo mokslo erdvėje varžančias kliūtis. Skatindami studentų mobilumą, ministrai imsis būtinų žingsnių, kad nacionalines paskolas bei stipendijas būtų galima panaudoti visoje Europos aukštojo mokslo erdvėje.

Kreditų sistemos sukūrimas

Ministrai pažymi, kad Europos kreditų perkėlimo sistema (*ECTS*) vaidina svarbų vaidmenį palengvindama studentų mobilumą ir tarptautinių mokymo programų kūrimą. Jie pažymi, kad *ECTS* vis labiau tampa bendruoju nacionalinių kreditų sistemų pagrindu. Jie ragina toliau siekti pažangos, kad *ECTS* taptų ne tik kreditų perkėlimo, bet ir jų kaupimo sistema, kuria būtų naudojamosi besikuriančioje Europos aukštojo mokslo erdvėje.

Laipsnių pripažinimas: lengvai suprantamų ir palyginamų laipsnių sistemos perėmimas

Ministrai pabrėžia, kokia svarbi Lisabonos pripažinimo konvencija, kurią turėtų ratifikuoti visos Bolonijos procese dalyvaujančios šalys, ir ragina *ENIC* ir *NARIC* tinklus kartu su kompetentingomis nacionalinėmis institucijomis toliau įgyvendinti konvenciją.

Ministrai išskėlė tikslą, kad nuo 2005 m. kiekvienam aukštosios mokyklos absolventui automatiškai ir nemokamai būtų išduodamas diplomo priedėlis. Diplomo priedėlis turėtų būti išrašomas Europoje plačiai vartojama kalba.

Jie kreipiasi į institucijas ir darbdavius, kad šie visapusiškai pasinaudotų diplomo priedėliu, kad būtų išnaudojamas didesnis aukštojo mokslo laipsnių sistemos skaidrumas ir lankstumas, skatinamas įdarbinimas ir palengvinamas akademinis pripažinimas siekiant tolesnių studijų.

Aukštojo mokslo institucijos ir studentai

Ministrai sveikina aukštojo mokslo institucijų bei studentų įsipareigojimą Bolonijos procesui ir pripažįsta, kad tik aktyvus visų partnerių dalyvavimas procese galiausiai lems

jo ilgalaikę sėkmę. Suvokdami, koks gali būti stiprus institucijų indėlis į ekonominę ir socialinę plėtrą, ministrai pritaria, kad institucijoms turi būti suteikta teisė pačioms priimti sprendimus vidinės struktūros ir administravimo klausimais. Be to, ministrai ragina institucijas garantuoti, kad reformos būtų visiškai integruotos į pagrindines institucijų funkcijas ir procesus.

Ministrai pažymi konstruktyvų studentų organizacijų dalyvavimą Bolonijos procese bei pabrėžia būtinumą nuolatos ir anksti įtraukti studentus į tolesnę veiklą.

Studentai yra visateisiai partneriai valdant aukštąjį mokslą. Ministrai pažymi, kad visoje Europos aukštojo mokslo erdvėje studentų dalyvavimas jau yra garantuotas nacionalinėmis teisinėmis priemonėmis. Jie taip pat ragina institucijas ir studentų organizacijas rasti būdų, kaip padidinti tikrą studentų dalyvavimą aukštojo mokslo valdyme.

Ministrai pabrėžia, jog studentams reikia tinkamų studijų ir gyvenimo sąlygų, kad šie galėtų be kliūčių, išskylančių dėl jų ekonominės ir socialinės padėties, per numatytą laikotarpį sėkmingai užbaigti savo studijas. Jie taip pat pabrėžia poreikį turėti daugiau palyginamų duomenų apie studentų socialinę ir ekonominę padėtį.

Aukštojo mokslo europinio aspekto stiprinimas

Ministrai pažymi, kad atsiliepiant į Prahos kvietimą, kuriami papildomi moduliai, kursai ir mokymo programos, įkūnijančios europinį turinį, orientaciją ar sandarą.

Jie atkreipia dėmesį į tai, jog įvairiose Europos šalyse aukštojo mokslo institucijos ėmėsi iniciatyvų sutelkti savo akademinis išteklius bei kultūrinės tradicijas, kad sukurtų integruotas studijų programas ir suteiktų jungtinius pirmosios, antrosios bei trečiosios pakopų laipsnius.

Be to, jie pabrėžia, kad programose, kurias baigus suteikiami jungtiniai laipsniai, būtina numatyti pakankamos trukmės dalines studijas užsienyje, taip pat ir tinkamas sąlygas kalbų įvairovei bei kalbų mokymuisi, kad studentai galėtų visiškai išnaudoti europinės tapatybės, pilietybės ir įsidarbinimo galimybes.

Ministrai sutinka įsipareigoti savo šalyse pašalinti teises tokių laipsnių kūrimo ir pripažinimo kliūtis bei aktyviai paremti integruotų programų, kurias baigus įgyjami jungtiniai laipsniai, plėtojimą ir tinkamą jų kokybės užtikrinimą.

Europos aukštojo mokslo erdvės patrauklumo didinimas

Ministrai sutaria, kad reikia didinti Europos aukštojo mokslo patrauklumą ir atvirumą. Jie patvirtina, kad yra pasirengę toliau plėtoti stipendijų programas trečiųjų šalių studentams.

Ministrai pareiškia, kad tarpnacionaliniai mainai aukštajame moksle turėtų vykti akademinės kokybės bei akademinų vertybių pagrindu, ir, siekdami šio tikslo, susitaria dirbti visuose tam skirtuose forumuose. Visomis tinkamomis aplinkybėmis socialiniai ir ekonominiai partneriai turėtų būti įtraukiami į jų sudėtį.

Jie ragina bendradarbiauti su kitų pasaulio dalių regionais ir kviečia tų regionų atstovus į Bolonijos seminarus ir konferencijas.

Mokymasis visą gyvenimą

Ministrai pažymi svarbų aukštojo mokslo indėlį įgyvendinant mokymąsi visą gyvenimą. Jie imasi žingsnių, padedančių derinti jų nacionalines politikas įgyvendinant šį tikslą ir ragina aukštojo mokslo institucijas bei visus suinteresuotuosius plėsti mokymosi visą gyvenimą galimybes aukštojo mokslo lygmeniu, taip pat pripažinti ankstesnį mokymąsi. Jie pabrėžia, kad tai privalo būti integrali aukštojo mokslo dalis.

Be to, ministrai ragina visus, kuriančius Europos aukštojo mokslo erdvės kvalifikacijų sistemas, aprėpti platų lanksčių mokymosi būdų, galimybių ir metodų spektrą bei tinkamai panaudoti *ECTS* kreditus.

Jie pabrėžia poreikį pagerinti galimybes visiems piliečiams pagal jų siekius bei sugebėjimus mokytis visą gyvenimą siekiant aukštojo išsilavinimo.

Papildomi veiksmai

Europos aukštojo mokslo erdvė ir Europos mokslinių tyrimų erdvė – du žinių visuomenės ramsčiai

Suvokdami poreikį skatinti glaudesnius ryšius tarp EAME ir EMTE žinių Europoje bei mokslinių tyrimų kaip integralios aukštojo mokslo dalies svarbą, ministrai mano, kad ateityje greta dviejų pagrindinių aukštojo mokslo ciklų Bolonijos procese būtina turi atsirasti doktorantūra – trečiasis studijų ciklas. Jie pabrėžia, kaip svarbu plėtoti mokslinius tyrimus ir rengti mokslininkus, skatinti tarpdalykinius ryšius ir šitaip palaikyti

ir gerinti aukštojo mokslo kokybę bei didinti Europos aukštojo mokslo konkurencingumą. Ministrai kviečia didinti mobilumą doktorantūroje ir po doktorantūros studijų bei ragina institucijas bendradarbiauti organizuojant doktorantūros studijas bei rengiant jaunus mokslininkus.

Ministrai sutelks visas pastangas, kad Europos aukštojo mokslo institucijos taptų patrauklesnės ir veiksmingesnės partnerės. Todėl ministrai kviečia aukštojo mokslo institucijas didinti mokslinių tyrimų vaidmenį ir reikšmę technologinei, socialinei bei kultūrinei raidai ir visuomenės poreikiams.

Ministrai supranta, kad siekiant šių tikslų, yra kliūčių, kurių aukštojo mokslo institucijos nepajėgia įveikti vienos. Tam reikia stiprios paramos, taip pat ir finansinės, ir atitinkamų nacionalinių Vyriausybių ir Europos institucijų sprendimų.

Galiausiai ministrai pareiškia, kad turi būti remiami doktorantūros tinklai, kurie skatintų siekti paties aukščiausio lygio ir taptų vienu Europos aukštojo mokslo erdvės skiriamųjų ženklų.

Rezultatų įvertinimas

Atsižvelgiant į tikslus, numatytus pasiekti 2010 m., tikimasi, kad bus imtasi priemonių Bolonijos procese pasiektai pažangai įvertinti. Atliktas tarpinių rezultatų įvertinimas suteiktų patikimos informacijos apie tikrą proceso pažangą ir leistų imtis korekcinių priemonių, jei jų prireiktų.

Ministrai įpareigoja Tolesnės veiklos grupę iki jų susitikimo 2005 m. organizuoti rezultatų įvertinimo procesą bei parengti išsamias ataskaitas apie pažangą įgyvendinant šiuos artimiausių dvejų metų tarpinius prioritetus:

- » kokybės užtikrinimą;
- » dviejų ciklų sistemą;
- » laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimą.

Be to, dalyvaujančios šalys turi būti pasirengusios leisti naudotis informacija, būtina tyrinėjant aukštąjį mokslą ir susijusia su Bolonijos proceso tikslais. Taip bus lengviau prieiti prie duomenų apie vykstančius tyrimus ir jų rezultatus bankų.

Tolesnė veikla

Nauji nariai

Ministrai mano, kad būtina pakeisti Prahos komunikato skirsnį dėl naujų narystės pareiškimų ir išdėstyti jį taip:

Prisijungusios prie Europos kultūros konvencijos šalys galės būti renkamos naujomis Europos aukštojo mokslo erdvės narėmis, jei pareiškia savo ryžtą siekti bei įgyvendinti Bolonijos proceso tikslus nacionalinėse aukštojo mokslo sistemose. Jų paraiškose turi būti pateikta informacija, kaip jos įgyvendins deklaracijos principus ir tikslus.

Ministrai nusprendžia patenkinti Albanijos, Andoros, Bosnijos ir Hercegovinos, Vatikano, Rusijos, Serbijos ir Juodkalnijos, „Buvusios Jugoslavijos Makedonijos Respublikos“ narystės prašymus ir sveikina šias valstybes, tapusias naujomis narėmis, tad procesas plečiasi ir jame dalyvauja jau 40 Europos šalių.

Ministrai pripažįsta, kad narystė Bolonijos procese sąlygoja esminius pokyčius ir reformas visose pasirašiusiose šalyse. Jie susitaria paremti prisijungusiose šalyse vykdomas reformas ir permainas, įtraukti jas į diskusijas dėl Bolonijos proceso ir joms padėti.

Tolesnės veiklos struktūra

Ministrai paveda spręsti visus komunikate keliamus klausimus, visapusiškai valdyti Bolonijos procesą bei parengti kitą ministrų susitikimą Tolesnės veiklos grupei, sudaromai iš visų Bolonijos proceso šalių narių ir Europos Komisijos, taip pat patariantieji narių – Europos Tarybos, *EUA*, *EURASHE*, *ESIB* ir *UNESCO/CEPES* – atstovų. Šiai grupei, kuri turėtų rinktis mažiausiai du kartus per metus, pirmininkaus ES pirmininkaujanti šalis, pirmininkaujančią šalį pavaduos kitą ministrų konferenciją organizuojanti šalis.

Taryba, kuriai taip pat pirmininkaus ES pirmininkaujanti šalis, koordinuos darbą tarp Tolesnės veiklos grupės susitikimų. Tarybą sudarys pirmininkaujanti šalis, kitą ministrų konferenciją organizuojanti šalis, pavaduojanti pirmininkaujančią šalį, paskutinė ES pirmininkavusi šalis bei kita iš eilės pirmininkausianti ES šalis, trys šalys narės, renkamos Tolesnės veiklos grupės vieneriems metams, Europos Komisija ir patariantieji nariai – Europos Taryba, *EUA*, *EURASHE* ir *ESIB*. Tolesnės veiklos grupė

ar Taryba savo nuožiūra prireikus gali sudaryti darbo grupes konkreitiems klausimams spręsti.

Visą tolesnį darbą garantuos kitą ministrų konferenciją rengiančios šalies sudarytas sekretoriatas.

Tolesnės veiklos grupei pavesta pirmajame susitikime, įvyksiančiame po Berlyno konferencijos, apibrėžti Tarybos pareigas bei Sekretoriato uždavinius.

2003–2005 metų darbo programa

Ministrai paveda Tolesnės veiklos grupei koordinuoti Bolonijos proceso pažangą laiduojančią veiklą, grindžiamą šiame komunikate nurodytomis temomis bei veiksmis, ir pateikti šios veiklos ataskaitą kitam ministrų susitikimui 2005 metais.

Kita konferencija

Ministrai nusprendžia kitą konferenciją organizuoti 2005 m. gegužės mėn. Bergeno mieste (Norvegijoje).

Realising the European Higher Education Area

Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003

Preamble

On 19 June 1999, one year after the Sorbonne Declaration, Ministers responsible for higher education from 29 European countries signed the Bologna Declaration. They agreed on important joint objectives for the development of a coherent and cohesive European Higher Education Area by 2010. In the first follow-up conference held in Prague on 19 May 2001, they increased the number of the objectives and reaffirmed their commitment to establish the European Higher Education Area by 2010. On 19 September 2003, Ministers responsible for higher education from 33 European countries met in Berlin in order to review the progress achieved and to set priorities and new objectives for the coming years, with a view to speeding up the realisation of the European Higher Education Area. They agreed on the following considerations, principles and priorities:

Ministers reaffirm the importance of the social dimension of the Bologna Process. The need to increase competitiveness must be balanced with the objective of improving the social characteristics of the European Higher Education Area, aiming at strengthening social cohesion and reducing social and gender inequalities both at national and at European level. In that context, Ministers reaffirm their position that higher education is a public good and a public responsibility. They emphasise that in international academic cooperation and exchanges, academic values should prevail.

Ministers take into due consideration the conclusions of the European Councils in Lisbon (2000) and Barcelona (2002) aimed at making Europe “the most competitive and dynamic knowledge-based economy in the world, capable of sustainable economic growth with more and better jobs and greater social cohesion” and calling for further action and closer co-operation in the context of the Bologna Process.

Ministers take note of the Progress Report commissioned by the Follow-up Group on the development of the Bologna Process between Prague and Berlin. They also take note of the Trends-III Report prepared by the European University Association (EUA), as well as of the results of the seminars, which were organised as part of the work programme between Prague and Berlin by several member States and Higher Education Institutions, organisations and students. Ministers further note the National Reports, which are evidence of the considerable progress being made in the application of the principles of the Bologna Process. Finally, they take note of the messages from the European Commission and the Council of Europe and acknowledge their support for the implementation of the Process.

Ministers agree that efforts shall be undertaken in order to secure closer links overall between the higher education and research systems in their respective countries. The emerging European Higher Education Area will benefit from synergies with the European Research Area, thus strengthening the basis of the Europe of Knowledge. The aim is to preserve Europe’s cultural richness and linguistic diversity, based on its heritage of diversified traditions, and to foster its potential of innovation and social and economic development through enhanced co-operation among European Higher Education Institutions.

Ministers recognise the fundamental role in the development of the European Higher Education Area played by Higher Education Institutions and student organisations. They take note of the message from the European University Association (EUA) arising from the Graz Convention of Higher Education Institutions, the contributions from the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE) and the communications from ESIB – The National Unions of Students in Europe.

Ministers welcome the interest shown by other regions of the world in the devel-

opment of the European Higher Education Area, and welcome in particular the presence of representatives from European countries not yet party to the Bologna Process as well as from the Follow-up Committee of the European Union, Latin America and Caribbean (EULAC) Common Space for Higher Education as guests at this conference.

Progress

Ministers welcome the various initiatives undertaken since the Prague Higher Education Summit to move towards more comparability and compatibility, to make higher education systems more transparent and to enhance the quality of European higher education at institutional and national levels. They appreciate the co-operation and commitment of all partners – Higher Education Institutions, students and other stakeholders – to this effect.

Ministers emphasise the importance of all elements of the Bologna Process for establishing the European Higher Education Area and stress the need to intensify the efforts at institutional, national and European level. However, to give the Process further momentum, they commit themselves to intermediate priorities for the next two years. They will strengthen their efforts to promote effective quality assurance systems, to step up effective use of the system based on two cycles and to improve the recognition system of degrees and periods of studies.

Quality Assurance

The quality of higher education has proven to be at the heart of the setting up of a European Higher Education Area. Ministers commit themselves to supporting further development of quality assurance at institutional, national and European level. They stress the need to develop mutually shared criteria and methodologies on quality assurance.

They also stress that consistent with the principle of institutional autonomy, the primary responsibility for quality assurance in higher education lies with each institution itself and this provides the basis for real accountability of the academic system within the national quality framework.

Therefore, they agree that by 2005 national quality assurance systems should include:

- » A definition of the responsibilities of the bodies and institutions involved.
- » Evaluation of programmes or institutions, including internal assessment, external review, participation of students and the publication of results.
- » A system of accreditation, certification or comparable procedures.
- » International participation, co-operation and networking.

At the European level, Ministers call upon ENQA through its members, in co-operation with the EUA, EURASHE and ESIB, to develop an agreed set of standards, procedures and guidelines on quality assurance, to explore ways of ensuring an adequate peer review system for quality assurance and/or accreditation agencies or bodies, and to report back through the Follow-up Group to Ministers in 2005. Due account will be taken of the expertise of other quality assurance associations and networks.

Degree structure: Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers are pleased to note that, following their commitment in the Bologna Declaration to the two-cycle system, a comprehensive restructuring of the European landscape of higher education is now under way. All Ministers commit themselves to having started the implementation of the two cycle system by 2005.

Ministers underline the importance of consolidating the progress made, and of improving understanding and acceptance of the new qualifications through reinforcing dialogue within institutions and between institutions and employers.

Ministers encourage the member States to elaborate a framework of comparable and compatible qualifications for their higher education systems, which should seek to describe qualifications in terms of workload, level, learning outcomes, competences and profile. They also undertake to elaborate an overarching framework of qualifications for the European Higher Education Area.

Within such frameworks, degrees should have different defined outcomes. First and second cycle degrees should have different orientations and various profiles in order to accommodate a diversity of individual, academic and labour market needs. First cycle degrees should give access, in the sense of the Lisbon Recognition Con-

vention, to second cycle programmes. Second cycle degrees should give access to doctoral studies.

Ministers invite the Follow-up Group to explore whether and how shorter higher education may be linked to the first cycle of a qualifications framework for the European Higher Education Area.

Ministers stress their commitment to making higher education equally accessible to all, on the basis of capacity, by every appropriate means.

Promotion of mobility

Mobility of students and academic and administrative staff is the basis for establishing a European Higher Education Area. Ministers emphasise its importance for academic and cultural as well as political, social and economic spheres. They note with satisfaction that since their last meeting, mobility figures have increased, thanks also to the substantial support of the European Union programmes, and agree to undertake the necessary steps to improve the quality and coverage of statistical data on student mobility.

They reaffirm their intention to make every effort to remove all obstacles to mobility within the European Higher Education Area. With a view to promoting student mobility, Ministers will take the necessary steps to enable the portability of national loans and grants.

Establishment of a system of credits

Ministers stress the important role played by the European Credit Transfer System (ECTS) in facilitating student mobility and international curriculum development. They note that ECTS is increasingly becoming a generalised basis for the national credit systems. They encourage further progress with the goal that the ECTS becomes not only a transfer but also an accumulation system, to be applied consistently as it develops within the emerging European Higher Education Area.

Recognition of degrees: Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers underline the importance of the Lisbon Recognition Convention, which should be ratified by all countries participating in the Bologna Process, and call on the

ENIC and NARIC networks along with the competent National Authorities to further the implementation of the Convention.

They set the objective that every student graduating as from 2005 should receive the Diploma Supplement automatically and free of charge. It should be issued in a widely spoken European language.

They appeal to institutions and employers to make full use of the Diploma Supplement, so as to take advantage of the improved transparency and flexibility of the higher education degree systems, for fostering employability and facilitating academic recognition for further studies.

Higher education institutions and students

Ministers welcome the commitment of Higher Education Institutions and students to the Bologna Process and recognise that it is ultimately the active participation of all partners in the Process that will ensure its long-term success.

Aware of the contribution strong institutions can make to economic and societal development, Ministers accept that institutions need to be empowered to take decisions on their internal organisation and administration. Ministers further call upon institutions to ensure that the reforms become fully integrated into core institutional functions and processes.

Ministers note the constructive participation of student organisations in the Bologna Process and underline the necessity to include the students continuously and at an early stage in further activities.

Students are full partners in higher education governance. Ministers note that national legal measures for ensuring student participation are largely in place throughout the European Higher Education Area. They also call on institutions and student organisations to identify ways of increasing actual student involvement in higher education governance.

Ministers stress the need for appropriate studying and living conditions for the students, so that they can successfully complete their studies within an appropriate period of time without obstacles related to their social and economic background. They also stress the need for more comparable data on the social and economic situation of students.

Promotion of the European dimension in higher education

Ministers note that, following their call in Prague, additional modules, courses and curricula with European content, orientation or organisation are being developed.

They note that initiatives have been taken by Higher Education Institutions in various European countries to pool their academic resources and cultural traditions in order to promote the development of integrated study programmes and joint degrees at first, second and third level.

Moreover, they stress the necessity of ensuring a substantial period of study abroad in joint degree programmes as well as proper provision for linguistic diversity and language learning, so that students may achieve their full potential for European identity, citizenship and employability.

Ministers agree to engage at the national level to remove legal obstacles to the establishment and recognition of such degrees and to actively support the development and adequate quality assurance of integrated curricula leading to joint degrees.

Promoting the attractiveness of the European Higher Education Area

Ministers agree that the attractiveness and openness of the European higher education should be reinforced. They confirm their readiness to further develop scholarship programmes for students from third countries.

Ministers declare that transnational exchanges in higher education should be governed on the basis of academic quality and academic values, and agree to work in all appropriate fora to that end. In all appropriate circumstances such fora should include the social and economic partners.

They encourage the co-operation with regions in other parts of the world by opening Bologna seminars and conferences to representatives of these regions.

Lifelong learning

Ministers underline the important contribution of higher education in making lifelong learning a reality. They are taking steps to align their national policies to realise this goal and urge Higher Education Institutions and all concerned to enhance the possibilities for lifelong learning at higher education level including the recognition of prior learning. They emphasise that such action must be an integral part of higher education activity.

Ministers furthermore call those working on qualifications frameworks for the European Higher Education Area to encompass the wide range of flexible learning paths, opportunities and techniques and to make appropriate use of the ECTS credits.

They stress the need to improve opportunities for all citizens, in accordance with their aspirations and abilities, to follow the lifelong learning paths into and within higher education.

Additional Actions

European Higher Education Area and European Research Area – two pillars of the knowledge based society

Conscious of the need to promote closer links between the EHEA and the ERA in a Europe of Knowledge, and of the importance of research as an integral part of higher education across Europe, Ministers consider it necessary to go beyond the present focus on two main cycles of higher education to include the doctoral level as the third cycle in the Bologna Process. They emphasise the importance of research and research training and the promotion of interdisciplinarity in maintaining and improving the quality of higher education and in enhancing the competitiveness of European higher education more generally. Ministers call for increased mobility at the doctoral and postdoctoral levels and encourage the institutions concerned to increase their cooperation in doctoral studies and the training of young researchers.

Ministers will make the necessary effort to make European Higher Education Institutions an even more attractive and efficient partner. Therefore Ministers ask Higher Education Institutions to increase the role and relevance of research to technological, social and cultural evolution and to the needs of society.

Ministers understand that there are obstacles inhibiting the achievement of these goals and these cannot be resolved by Higher Education Institutions alone. It requires strong support, including financial, and appropriate decisions from national Governments and European Bodies.

Finally, Ministers state that networks at doctoral level should be given support to stimulate the development of excellence and to become one of the hallmarks of the European Higher Education Area.

Stocktaking

With a view to the goals set for 2010, it is expected that measures will be introduced to take stock of progress achieved in the Bologna Process. A mid-term stock-taking exercise would provide reliable information on how the Process is actually advancing and would offer the possibility to take corrective measures, if appropriate.

Ministers charge the Follow-up Group with organising a stocktaking process in time for their summit in 2005 and undertaking to prepare detailed reports on the progress and implementation of the intermediate priorities set for the next two years:

- » quality assurance
- » two-cycle system
- » recognition of degrees and periods of studies

Participating countries will, furthermore, be prepared to allow access to the necessary information for research on higher education relating to the objectives of the Bologna Process. Access to data banks on ongoing research and research results shall be facilitated.

Further Follow-up

New members

Ministers consider it necessary to adapt the clause in the Prague Communiqué on applications for membership as follows:

Countries party to the European Cultural Convention shall be eligible for membership of the European Higher Education Area provided that they at the same time declare their willingness to pursue and implement the objectives of the Bologna Process in their own systems of higher education. Their applications should contain information on how they will implement the principles and objectives of the declaration.

Ministers decide to accept the requests for membership of Albania, Andorra, Bosnia and Herzegovina, Holy See, Russia, Serbia and Montenegro, “the Former Yugoslav Republic of Macedonia” and to welcome these states as new members thus expanding the process to 40 European Countries.

Ministers recognise that membership of the Bologna Process implies substantial change and reform for all signatory countries. They agree to support the new signatory countries in those changes and reforms, incorporating them within the mutual discussions and assistance, which the Bologna Process involves.

Follow-up structure

Ministers entrust the implementation of all the issues covered in the Communiqué, the overall steering of the Bologna Process and the preparation of the next ministerial meeting to a Follow-up Group, which shall be composed of the representatives of all members of the Bologna Process and the European Commission, with the Council of Europe, the EUA, EURASHE, ESIB and UNESCO/CEPES as consultative members. This group, which should be convened at least twice a year, shall be chaired by the EU Presidency, with the host country of the next Ministerial Conference as vice-chair.

A Board also chaired by the EU Presidency shall oversee the work between the meetings of the Follow-up Group. The Board will be composed of the chair, the next host country as vice-chair, the preceding and the following EU Presidencies, three participating countries elected by the Follow-up Group for one year, the European Commission and, as consultative members, the Council of Europe, the EUA, EURASHE and ESIB. The Follow-up Group as well as the Board may convene ad hoc working groups as they deem necessary.

The overall follow-up work will be supported by a Secretariat which the country hosting the next Ministerial Conference will provide.

In its first meeting after the Berlin Conference, the Follow-up Group is asked to further define the responsibilities of the Board and the tasks of the Secretariat.

Work programme 2003–2005

Ministers ask the Follow-up Group to co-ordinate activities for progress of the Bologna Process as indicated in the themes and actions covered by this Communiqué and report on them in time for the next ministerial meeting in 2005.

Next Conference

Ministers decide to hold the next conference in the city of Bergen (Norway) in May 2005.

Europos Aukštojo mokslo erdvė – tikslų siekimas

Ministrų, atsakingų už aukštąjį mokslą, konferencijos Bergene
2005 m. gegužės 19–20 d. komunikatas

Mes, Bolonijos procese dalyvaujančių šalių ministrai, atsakingi už aukštąjį mokslą, įpusėjęs numatytam laikotarpiui, susitikome apžvelgti tai, kas padaryta, ir nustatyti naujus tikslus ir prioritetus laikotarpiui iki 2010 m. Šioje konferencijoje mes pasveikinome naujas Bolonijos proceso dalyves – Armėniją, Azerbaidžaną, Gruziją, Moldovą ir Ukrainą. Mes visi vienodai suprantame šio proceso principus, tikslus ir įsipareigojimus, išdėstytus Bolonijos deklaracijoje ir vėlesniuose ministrų konferencijų Prahoje ir Berlyne komunikatuose. Mes patvirtiname savo įsipareigojimą koordinuoti mūsų politikas Bolonijos proceso metu, kad iki 2010 metų sukurtume Europos aukštojo mokslo erdvę (EAME), ir įsipareigojame padėti naujoms dalyvaujančioms šalims įgyvendinti proceso uždavinius.

Partnerystė

Mes pabrėžiame pagrindinį aukštojo mokslo institucijų, jų darbuotojų ir studentų, kaip partnerių, vaidmenį Bolonijos procese. Dabar, kai būtinos teisinės reformos iš esmės jau padarytos, jų vaidmuo įgyvendinant procesą tampa dar svarbesnis, taigi mes raginame juos tęsti darbą ir stiprinti pastangas kuriant EAME. Mes sveikiname Europos aukštojo mokslo institucijų aiškų įsipareigojimą procesui ir pripažįstame, jog reikia laiko, kad būtų pasiektas geriausias struktūrinių pokyčių poveikis studijų programoms ir garantuotas Europai reikalingų naujoviškų dėstymo ir mokymosi metodų įdiegimas.

Mums malonu priimti paramą iš organizacijų, atstovaujančių verslo ir socialiniams partneriams, ir ateityje tikimės stiprinti šį bendradarbiavimą siekdami Bolonijos proceso tikslų. Mes taip pat dėkingi tarptautinėms institucijoms ir organizacijoms, proceso partnerėms, už jų indėlį.

Rezultatų apžvalga

Mes pažymime, kad pasiekta reikšminga pažanga įgyvendinant mūsų tikslus, apie tai kalbama Tolesnės veiklos grupės parengtoje *Bendrojoje 2003–2005 m. ataskaitoje (The General Report 2003–2005)*, EUA parengtoje ataskaitoje *Kryptys-IV (Trends-IV)* bei Europos nacionalinių studentų sąjungų (*ESIB*) pranešime *Bolonija studentų akimis (Bologna with Student Eyes)*.

Berlyno susitikimo metu mes paprašėme Tolesnės veiklos grupę įvertinti laikotarpio viduryje pasiektus rezultatus atkreipiant dėmesį į tris prioritetines sritis – laipsnių sistemą, kokybės užtikrinimą bei laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimą. Įvertinimo ataskaita rodo, kad pasiekta didelė pažanga šiose trijose prioritetinėse srityse. Svarbu bus užtikrinti nuoseklią pažangą visose procese dalyvaujančiose šalyse. Todėl mes matome poreikį labiau dalintis patirtimi, kad padidėtų tiek institucinio, tiek vyriausybinių lygio kompetencija.

Laipsnių sistema

Džiugu pažymėti, kad dviejų ciklų laipsnių sistema yra plačiai įgyvendinama ir daugumoje šalių tokioje sistemoje studijuoja daugiau kaip pusė studentų. Tačiau dar yra nemaža kliūčių patekti iš vieno ciklo į kitą. Be to, reikia platesnio dialogo tarp Vyriausybių, institucijų ir socialinių partnerių, kad padidėtų bakalauro kvalifikaciją turinčių absolventų galimybės įsidarbinti, taip pat ir atitinkamose valstybės tarnybose.

Mes pritariame Europos aukštojo mokslo erdvę susiejančiai trijų ciklų kvalifikacijų sistemai (aprėpiančiai galimas tarpines kvalifikacijas nacionalinėse sistemose), kurioje kiekvieno ciklo bendrasis aprašas nustato mokymosi rezultatus ir kompetenciją bei pirmojo ir antrojo ciklų kreditų skaičių. Mes įsipareigojame iki 2010 m. sukurti nacionalines kvalifikacijų sistemas, suderinamas su Europos aukštojo mokslo erdvę susiejančia kvalifikacijų sistema, ir šį darbą pradėti iki 2007 m. Mes prašome Tolesnės

veiklos grupę pateikti ataskaitą, kaip įgyvendinama ir toliau plėtojama susiejanti sistema.

Mes pabrėžiame, jog svarbu garantuoti, kad Europos aukštojo mokslo erdvę susiejanti kvalifikacijų sistema ir siūloma platesnė – kvalifikacijų, apimančių mokymąsi visą gyvenimą, taip pat bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo ir rengimo kvalifikacija, – sistema, kuri šiuo metu yra kuriama Europos Sąjungoje, taip pat ir kitose procese dalyvaujančiose šalyse, papildytų viena kitą. Mes prašome Europos Komisiją išsamiai informuoti visus Bolonijos proceso dalyvius apie šio darbo eigą.

Kokybės užtikrinimas

Beveik visos šalys įdiegė kokybės užtikrinimo sistemą, pagrįstą Berlyno komunikate išdėstytais kriterijais bei aktyviu tarpusavio bendradarbiavimu ir tinklų kūrimu. Vis dėlto reikėtų siekti didesnės pažangos, ypač stiprinant tarptautinį bendradarbiavimą ir studentų dalyvavimą. Be to, raginame aukštojo mokslo institucijas toliau gerinti savo veiklos kokybę sistemingai diegiant vidinius mechanizmus, tiesiogiai susijusius su išoriniu kokybės užtikrinimu.

Mes priimame *ENQA* siūlomus kokybės užtikrinimo Europos aukštojo mokslo erdvėje standartus ir gaires. Mes įsipareigojame įdiegti nacionaliniu lygiu siūlomą kokybę užtikrinančių agentūrų ekspertinio patikrinimo modelį atsižvelgdami į šias bendras gaires ir kriterijus. Mes pritariame nacionaline priežiūra grindžiamo kokybę užtikrinančių agentūrų europinio registro principui. Mes pageidautume, kad praktinio įgyvendinimo nuostatas toliau kurtų *ENQA*, bendradarbiaudama su *EUA*, *EURASHE* ir *ESIB*, ir informuotų mus per Tolesnės veiklos grupę. Mes pabrėžiame, koks svarbus nacionalinių agentūrų bendradarbiavimas siekiant, kad būtų lengviau abipusiai pripažinti priimti sprendimai dėl akreditavimo ar kokybės užtikrinimo.

Laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimas

Atkreipiame dėmesį, kad Lisabonos pripažinimo konvenciją ratifikavo 36 iš 45 Bolonijos procese dalyvaujančių šalių. Mes primygtinai raginame neatidėliojant ratifikuoti ją šito dar nepadariusias šalis. Mes įsipareigojame laiduoti, kad būtų įgyvendinti visi šios konvencijos principai ir jie būtų tinkamai atsispindėti nacionaliniuose teisės aktuose. Mes raginame visas procese dalyvaujančias šalis atkreipti dėmesį į pripažinimo

problemas, kurias nurodė *ENIC/NARIC* tinklai. Mes parengsime nacionalinių veiksmų planus, kuriais sieksime pagerinti užsienyje įgytų kvalifikacijų pripažinimo procesą. Šie planai bus įtraukti į visų šalių nacionalines ataskaitas, teikiamas kitai Ministrų konferencijai. Mes pritariame Lisabonos pripažinimo konvencijos papildymams ir raginame visas nacionalines institucijas bei kitas suinteresuotas grupes pripažinti jungtinius laipsnius, suteiktus dviejose ar daugiau EAME šalių.

Nacionalinių ir Europos kvalifikacijų sistemos kūrimą mes suprantame kaip galimybę geriau įtvirtinti mokymosi visą gyvenimą nuostatas aukštajame moksle. Mes dirbsime su aukštojo mokslo ir kitomis institucijomis siekdami pagerinti ankstesnio ir, kai įmanoma, savarankiško ir neformalaus mokymosi, leidžiančių studijuoti aukštojo mokslo programas ir esančių jų elementais, pripažinimą.

Tolesni iššūkiai ir prioritetai

Aukštasis mokslas ir moksliniai tyrimai

Mes pabrėžiame aukštojo mokslo reikšmę gerinant mokslinių tyrimų kokybę ir mokslinių tyrimų reikšmę stiprinant aukštąjį mokslą, kad būtų garantuota mūsų visuomenės ekonominė ir kultūrinė raida bei socialinė sanglauda. Pažymime, kad pastangos įgyvendinti struktūrinius pokyčius ir pagerinti mokymo kokybę neturėtų užgožti pastangų stiprinti mokslinius tyrimus ir inovacijas. Todėl mes pabrėžiame mokslinių tyrimų ir mokslininkų rengimo svarbą palaikant ir gerinant EAME kokybę, konkurencingumą ir patrauklumą. Mes pripažįstame, kad norint pasiekti geresnių rezultatų, reikia pagerinti sąveiką tarp aukštojo mokslo ir kitų mokslinių tyrimų sektorių kiekvienoje šalyje bei tarp EAME ir Europos mokslinių tyrimų erdvės.

Norint pasiekti šiuos tikslus, doktorantūros lygmens kvalifikacijos turi būti visiškai suderintos su EAME susiejančia kvalifikacijų sistema, orientuota į siekiamą rezultatą. Pagrindinis doktorantūros komponentas yra originalūs moksliniai tyrimai, lemiantys pažinimo pažangą. Atsižvelgdami į sustruktūrintų doktorantūros programų bei skaidraus vadovavimo ir vertinimo poreikį, mes manome, kad daugumoje šalių normali trečiojo ciklo apimtis turėtų atitikti dieninių studijų 3–4 metų apimtį. Mes raginame universitetus garantuoti, kad jų doktorantūros programos skatintų tarpdalykines studijas ir ugdytų plačiai pritaikomus įgūdžius ir šitaip patenkintų platesnės darbo rinkos poreikius. Mes turime

pasiekti, kad EAME padidėtų bendras skaičius asmenų, po doktorantūros pasirenkančių mokslininko karjerą. Trečiojo ciklo studentus mes laikome ir studentais, ir jaunaisiais mokslininkais. Mes įpareigojame Bolonijos tolesnės veiklos grupę pakviesti Europos universitetų asociaciją kartu su kitais suinteresuotais partneriais parengti ir 2007 m. pateikti ministrams ataskaitą, kaip toliau plėtojami doktorantūros programų pagrindiniai principai. Turėtų būti išvengta perdėto doktorantūros programų reglamentavimo.

Socialinis aspektas

Socialinis Bolonijos proceso aspektas yra sudėtinė EAME dalis ir būtina jos patrauklumo ir konkurencingumo sąlyga. Todėl mes dar kartą patvirtiname savo įsipareigojimą siekti, kad kokybiškas aukštasis mokslas būtų vienodai prieinamas visiems, bei pabrėžiame būtinumą garantuoti tinkamas studijų ir gyvenimo sąlygas studentams, kad jie be kliūčių, susijusių su jų socialine ar ekonomine padėtimi, galėtų užbaigti studijas. Socialinis aspektas apima vyriausybių finansines ir ekonomines priemones, skirtas padėti studentams, ypač iš socialiai nuskriaustų grupių, taip pat patariamąsias ir konsultacines paslaugas, leidžiančias padaryti aukštąjį mokslą prieinamesnį.

Mobilumas

Mes pripažįstame, kad visų procese dalyvaujančių šalių studentų ir aukštojo mokslo institucijų darbuotojų mobilumas tebėra vienas svarbiausių Bolonijos proceso tikslų. Suvokdami, kad dar yra daug iššūkių, kuriuos reikės atremti, mes dar kartą patvirtiname savo ryžtą palengvinti stipendijų ir paskolų panaudojimą visoje EAME, kur įmanoma – imtis bendrų veiksmų, kad mobilumas taptų realybe. Mes stiprinsime savo pastangas pašalinti kliūtis mobilumui palengvindami vizų ir darbo leidimų išdavimą bei skatindami dalyvauti mobilumo programose. Mes raginame institucijas ir studentus pasinaudoti mobilumo programomis, visiškai pripažinti pagal šias programas buvusių studijų laikotarpį užsienyje.

EAME patrauklumas ir bendradarbiavimas su kitais pasaulio regionais

Europos aukštojo mokslo erdvė turi būti atvira ir patraukli kitiems pasaulio regionams. Mūsų indėlis į visiems pasiekiamą išsilavinimą turi būti grindžiamas darnaus vystymosi

principu ir tarptautiniu mastu kuriamomis gairėmis kokybiškam aukštajam mokslui „be sienų“ laiduoti. Primename, kad tarptautiniame akademiniam bendradarbiavime turi vyrauti akademinės vertybės.

Europos aukštojo mokslo erdvę mes suprantame kaip kitų pasaulio regionų aukštojo mokslo sistemų partnerę, skatinančią lygiaverčius studentų ir aukštojo mokslo institucijų darbuotojų mainus ir bendradarbiavimą. Mes pabrėžiame kultūrų tarpusavio supratimo ir pagarbos svarbą. Mes tikimės skleisti Bolonijos proceso idėjas kituose žemynuose dalindamiesi reformų patirtimi su kaimyniniais regionais. Mes pabrėžiame, kad reikalingas dialogas visiems rūpimais klausimais. Mes manome, kad svarbu pasirinkti regionus partnerius bei aktyviau keistis su jais idėjomis ir patirtimi. Prašome Tolesnės veiklos grupę parengti bendrą ir išsamią išorinio bendradarbiavimo strategiją.

Pažangos įvertinimas 2007 m.

Mes įpareigojame Tolesnės veiklos grupę tęsti ir plėtoti raidos įvertinimo procesą bei laiku atsiskaityti kitai Ministrų konferencijai. Mes tikimės, kad rezultatų vertinimui bus taikoma tinkama metodologija, jis bus tęsiamas laipsnių sistemos, kokybės užtikrinimo, laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimo srityse, o iki 2007 m. mes iš esmės jau būsimė įgyvendinę šiuos tris tarpinius prioritetus.

Ypač mus domina pažanga šiose srityse:

- » *ENQA* ataskaitoje siūlomų kokybės užtikrinimo standartų ir gairių įgyvendinimas;
- » nacionalinių kvalifikacijų sistemų kūrimas;
- » jungtinių laipsnių teikimas ir pripažinimas, taip pat doktorantūros pakopoje;
- » lankščių mokymosi būdų kūrimas aukštajame moksle, apimantis ankstesnio mokymosi pripažinimo procedūras.

Mes taip pat įpareigojame Tolesnės veiklos grupę parengti palyginamuosius duomenis apie studentų ir dėstytojų mobilumą bei apie dalyvaujančių šalių studentų socialinę ir ekonominę padėtį (jie bus pagrindas įvertinti padėtį ateityje) ir laiku pateikti ataskaitą Ministrų konferencijai. Būsimasis padėties įvertinimas turės apimti ir anksčiau nurodytą socialinį aspektą.

Pasirengimas 2010 m.

Remdamiesi tuo, kas jau pasiekta Bolonijos procese, mes norime sukurti kokybės ir skaidrumo principais pagrįstą Europos aukštojo mokslo erdvę. Mes turime puoselėti mūsų turtingą paveldą ir kultūrinę įvairovę, kurie padeda kurti žiniomis grindžiamą visuomenę. Sudėtingos šiuolaikinės visuomenės sąlygomis mes įsipareigojame laikytis visuomeninės atsakomybės už aukštąjį mokslą principo. Kadangi aukštasis mokslas yra mokslinių tyrimų, mokymo ir inovacijų kryžkelė, jis yra Europos konkurencingumo pagrindas. Artėjant 2010 m. mes įsipareigojame garantuoti autonomiją, kuri būtina aukštojo mokslo institucijoms įgyvendinti jų numatytas reformas, ir pripažįstame poreikį nemažinti institucijų finansavimo.

Europos aukštojo mokslo erdvę struktūrina trys ciklai, kurių kiekviena pakopa turi rengti studentą darbo rinkai, toliau kelti jo kompetenciją ir ugdyti aktyvų pilietiškumą. Kvalifikacijos susiejanti sistema, bendri europiniai kokybės standartai ir gairės bei laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimas taip pat yra pagrindiniai EAME struktūros bruožai.

Mes pritariame Berlyne numatytai tolesnės veiklos struktūrai, įtraukiant į Tolesnės veiklos grupę naujus patariančiuosius narius – Tarptautinės švietimo sąjungos Europos struktūrą, Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociaciją (*ENQA*) ir Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjungą (*UNICE*).

Kadangi Bolonijos procesas sukurs EAME, mes turime apsvarstyti atitinkamus susitarimus, kuriais būtų numatyta tolesnė jos raida po 2010 m., ir prašome Tolesnės veiklos grupę išnagrinėti šiuos klausimus.

Mes surengsime kitą Ministrų konferenciją 2007 metais Londone.

Bolonijos procese dalyvauja ir Tolesnės veiklos grupės narės yra 45 šalys: Albanija, Airija, Andora, Armėnija, Austrija, Azerbaidžanas, Belgija (Flamandų bendruomenė ir Prancūzų bendruomenė), Bosnija ir Hercegovina, „Buvusi Jugoslavijos Makedonijos Respublika“, Bulgarija, Čekijos Respublika, Danija, Estija, Graikija, Gruzija, Islandija, Ispanija, Italija, Jungtinė Karalystė, Kipras, Kroatija, Latvija, Lenkija, Lichtenšteinas,

Lietuva, Liuksemburgas, Malta, Moldova, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija, Rumunija, Rusija, Serbija ir Juodkalnija, Slovakija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Šveicarija, Turkija, Vatikanas, Vengrija, Vokietija, Ukraina. Be to, Europos Komisija yra Tolesnės veiklos grupės narė, turinti balso teisę.

Tolesnės veiklos grupės patariantieji nariai yra: Europos Taryba, Europos nacionalinės studentų sąjungos (*ESIB*), Tarptautinės švietimo sąjungos (*EI*) Europos struktūra, Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacija (*ENQA*), Europos universitetų asociacija (*EUA*), Europos aukštojo mokslo institucijų asociacija (*EURASHE*), Europos aukštojo mokslo centras (*UNESCO-CEPES*) ir Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjunga (*UNICE*).

The European Higher Education Area – Achieving the Goals

Communiqué of the Conference of European Ministers
Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005

We, Ministers responsible for higher education in the participating countries of the Bologna Process, have met for a mid-term review and for setting goals and priorities towards 2010. At this conference, we have welcomed Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova and Ukraine as new participating countries in the Bologna Process. We all share the common understanding of the principles, objectives and commitments of the Process as expressed in the Bologna Declaration and in the subsequent communiqués from the Ministerial Conferences in Prague and Berlin. We confirm our commitment to coordinating our policies through the Bologna Process to establish the European Higher Education Area (EHEA) by 2010, and we commit ourselves to assisting the new participating countries to implement the goals of the Process.

Partnership

We underline the central role of higher education institutions, their staff and students as partners in the Bologna Process. Their role in the implementation of the Process becomes all the more important now that the necessary legislative reforms are largely in place, and we encourage them to continue and intensify their efforts to establish the EHEA. We welcome the clear commitment of higher education institutions across Europe to the Process, and we recognise that time is needed

to optimise the impact of structural change on curricula and thus to ensure the introduction of the innovative teaching and learning processes that Europe needs.

We welcome the support of organisations representing business and the social partners and look forward to intensified cooperation in reaching the goals of the Bologna Process. We further welcome the contributions of the international institutions and organisations that are partners to the Process.

Taking stock

We take note of the significant progress made towards our goals, as set out in the General Report 2003-2005 from the Follow-up Group, in EUA's *Trends IV* report, and in ESIB's report *Bologna with Student Eyes*.

At our meeting in Berlin, we asked the Follow-up Group for a mid-term stocktaking, focusing on three priorities – the degree system, quality assurance and the recognition of degrees and periods of study. From the stocktaking report we note that substantial progress has been made in these three priority areas. It will be important to ensure that progress is consistent across all participating countries. We therefore see a need for greater sharing of expertise to build capacity at both institutional and governmental level.

The degree system

We note with satisfaction that the two-cycle degree system is being implemented on a large scale, with more than half of the students being enrolled in it in most countries. However, there are still some obstacles to access between cycles. Furthermore, there is a need for greater dialogue, involving Governments, institutions and social partners, to increase the employability of graduates with bachelor qualifications, including in appropriate posts within the public service.

We adopt the overarching framework for qualifications in the EHEA, comprising three cycles (including, within national contexts, the possibility of intermediate qualifications), generic descriptors for each cycle based on learning outcomes and competences, and credit ranges in the first and second cycles. We commit ourselves to elaborating national frameworks for qualifications compatible with the overarching

framework for qualifications in the EHEA by 2010, and to having started work on this by 2007. We ask the Follow-up Group to report on the implementation and further development of the overarching framework.

We underline the importance of ensuring complementarity between the overarching framework for the EHEA and the proposed broader framework for qualifications for lifelong learning encompassing general education as well as vocational education and training as now being developed within the European Union as well as among participating countries. We ask the European Commission fully to consult all parties to the Bologna Process as work progresses.

Quality assurance

Almost all countries have made provision for a quality assurance system based on the criteria set out in the Berlin Communiqué and with a high degree of cooperation and networking. However, there is still progress to be made, in particular as regards student involvement and international cooperation. Furthermore, we urge higher education institutions to continue their efforts to enhance the quality of their activities through the systematic introduction of internal mechanisms and their direct correlation to external quality assurance.

We adopt the standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area as proposed by ENQA. We commit ourselves to introducing the proposed model for peer review of quality assurance agencies on a national basis, while respecting the commonly accepted guidelines and criteria. We welcome the principle of a European register of quality assurance agencies based on national review. We ask that the practicalities of implementation be further developed by ENQA in cooperation with EUA, EURASHE and ESIB with a report back to us through the Follow-up Group. We underline the importance of cooperation between nationally recognised agencies with a view to enhancing the mutual recognition of accreditation or quality assurance decisions.

Recognition of degrees and study periods

We note that 36 of the 45 participating countries have now ratified the Lisbon Recognition Convention. We urge those that have not already done so to ratify the Convention without delay. We commit ourselves to ensuring the full implementa-

tion of its principles, and to incorporating them in national legislation as appropriate. We call on all participating countries to address recognition problems identified by the ENIC/NARIC networks. We will draw up national action plans to improve the quality of the process associated with the recognition of foreign qualifications. These plans will form part of each country's national report for the next Ministerial Conference. We express support for the subsidiary texts to the Lisbon Recognition Convention and call upon all national authorities and other stakeholders to recognise joint degrees awarded in two or more countries in the EHEA.

We see the development of national and European frameworks for qualifications as an opportunity to further embed lifelong learning in higher education. We will work with higher education institutions and others to improve recognition of prior learning including, where possible, non-formal and informal learning for access to, and as elements in, higher education programmes.

Further challenges and priorities

Higher education and research

We underline the importance of higher education in further enhancing research and the importance of research in underpinning higher education for the economic and cultural development of our societies and for social cohesion. We note that the efforts to introduce structural change and improve the quality of teaching should not detract from the effort to strengthen research and innovation. We therefore emphasise the importance of research and research training in maintaining and improving the quality of and enhancing the competitiveness and attractiveness of the EHEA. With a view to achieving better results we recognise the need to improve the synergy between the higher education sector and other research sectors throughout our respective countries and between the EHEA and the European Research Area.

To achieve these objectives, doctoral level qualifications need to be fully aligned with the EHEA overarching framework for qualifications using the outcomes-based approach. The core component of doctoral training is the advancement of knowledge through original research. Considering the need for structured doctoral programmes and the need for transparent supervision and assessment, we note that the normal

workload of the third cycle in most countries would correspond to 3-4 years full time. We urge universities to ensure that their doctoral programmes promote interdisciplinary training and the development of transferable skills, thus meeting the needs of the wider employment market. We need to achieve an overall increase in the numbers of doctoral candidates taking up research careers within the EHEA. We consider participants in third cycle programmes both as students and as early stage researchers. We charge the Bologna Follow-up Group with inviting the European University Association, together with other interested partners, to prepare a report under the responsibility of the Follow-up Group on the further development of the basic principles for doctoral programmes, to be presented to Ministers in 2007. Overregulation of doctoral programmes must be avoided.

The social dimension

The social dimension of the Bologna Process is a constituent part of the EHEA and a necessary condition for the attractiveness and competitiveness of the EHEA. We therefore renew our commitment to making quality higher education equally accessible to all, and stress the need for appropriate conditions for students so that they can complete their studies without obstacles related to their social and economic background. The social dimension includes measures taken by governments to help students, especially from socially disadvantaged groups, in financial and economic aspects and to provide them with guidance and counselling services with a view to widening access.

Mobility

We recognise that mobility of students and staff among all participating countries remains one of the key objectives of the Bologna Process. Aware of the many remaining challenges to be overcome, we reconfirm our commitment to facilitate the portability of grants and loans where appropriate through joint action, with a view to making mobility within the EHEA a reality. We shall intensify our efforts to lift obstacles to mobility by facilitating the delivery of visa and work permits and by encouraging participation in mobility programmes. We urge institutions and students to make full use of mobility programmes, advocating full recognition of study periods abroad within such programmes.

The attractiveness of the EHEA and cooperation with other parts of the world

The European Higher Education Area must be open and should be attractive to other parts of the world. Our contribution to achieving education for all should be based on the principle of sustainable development and be in accordance with the ongoing international work on developing guidelines for quality provision of cross-border higher education. We reiterate that in international academic cooperation, academic values should prevail.

We see the European Higher Education Area as a partner of higher education systems in other regions of the world, stimulating balanced student and staff exchange and cooperation between higher education institutions. We underline the importance of intercultural understanding and respect. We look forward to enhancing the understanding of the Bologna Process in other continents by sharing our experiences of reform processes with neighbouring regions. We stress the need for dialogue on issues of mutual interest. We see the need to identify partner regions and intensify the exchange of ideas and experiences with those regions. We ask the Follow-up Group to elaborate and agree on a strategy for the external dimension.

Taking stock on progress for 2007

We charge the Follow-up Group with continuing and widening the stocktaking process and reporting in time for the next Ministerial Conference. We expect stocktaking to be based on the appropriate methodology and to continue in the fields of the degree system, quality assurance and recognition of degrees and study periods, and by 2007 we will have largely completed the implementation of these three intermediate priorities.

In particular, we shall look for progress in:

- » implementation of the standards and guidelines for quality assurance as proposed in the ENQA report;
- » implementation of the national frameworks for qualifications;
- » the awarding and recognition of joint degrees, including at the doctorate level;
- » creating opportunities for flexible learning paths in higher education, including procedures for the recognition of prior learning.

We also charge the Follow-up Group with presenting comparable data on the mobility of staff and students as well as on the social and economic situation of students in participating countries as a basis for future stocktaking and reporting in time for the next Ministerial Conference. The future stocktaking will have to take into account the social dimension as defined above.

Preparing for 2010

Building on the achievements so far in the Bologna Process, we wish to establish a European Higher Education Area based on the principles of quality and transparency. We must cherish our rich heritage and cultural diversity in contributing to a knowledge-based society. We commit ourselves to upholding the principle of public responsibility for higher education in the context of complex modern societies. As higher education is situated at the crossroads of research, education and innovation, it is also the key to Europe's competitiveness. As we move closer to 2010, we undertake to ensure that higher education institutions enjoy the necessary autonomy to implement the agreed reforms, and we recognise the need for sustainable funding of institutions.

The European Higher Education Area is structured around three cycles, where each level has the function of preparing the student for the labour market, for further competence building and for active citizenship. The overarching framework for qualifications, the agreed set of European standards and guidelines for quality assurance and the recognition of degrees and periods of study are also key characteristics of the structure of the EHEA.

We endorse the follow-up structure set up in Berlin, with the inclusion of the Education International (EI) Pan-European Structure, the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA), and the Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe (UNICE) as new consultative members of the Follow-up Group.

As the Bologna Process leads to the establishment of the EHEA, we have to consider the appropriate arrangements needed to support the continuing development beyond 2010, and we ask the Follow-up Group to explore these issues.

We will hold the next Ministerial Conference in London in 2007.

45 countries participate in the Bologna Process and are members of the Follow-up Group: Albania, Andorra, Armenia, Austria, Azerbaijan, Belgium (Flemish Community and French Community), Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Cyprus, the Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Georgia, Germany, Greece, the Holy See, Hungary, Iceland, Ireland, Italy, Latvia, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, Malta, Moldova, the Netherlands, Norway, Poland, Portugal, Romania, the Russian Federation, Serbia and Montenegro, the Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, “the former Yugoslav Republic of Macedonia”, Turkey, Ukraine and the United Kingdom. In addition, the European Commission is a voting member of the Follow-up Group.

The Council of Europe, the National Unions of Students in Europe (ESIB), the Education International (EI) Pan-European Structure, the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA), the European University Association (EUA), the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE), the European Centre for Higher Education (UNESCO-CEPES) and the Union of Industrial and Employers’ Confederations of Europe (UNICE) are consultative members of the Follow-up Group.

Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai

Priedai

Dokumentuose vartojamos santrumpos

ENQA – Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacija (The European Association for Quality Assurance in Higher Education)

www.enqa.net

ESIB – Europos nacionalinės studentų sąjungos (The National Unions of Students in Europe)

www.esib.org

EURASHE – Europos aukštojo mokslo institucijų asociacija (The European Association of Institutions in Higher Education)

www.eurashe.be

EUA – Europos universitetų asociacija (The European University Association)

www.eua.be/eua/index.jsp

UNESCO-CEPES – UNESCO Europos aukštojo mokslo centras (The European Centre for Higher Education)

www.cepes.ro

UNICE – Europos pramonės ir darbdavių konfederacijų sąjunga (The Union des Industries de la Communauté européenne)

www.unice.org/Content/Default.asp

EUROCADRES – Europos kvalifikuotų specialistų ir vadybininkų taryba (The Council of European professional and managerial staff)

www.eurocadres.org

EURYDICE – Europos švietimo informacijos tinklas (The information network on education in Europe)

www.eurydice.org

ENIC/NARIC – Europinis akademinio mobilumo ir kvalifikacijų pripažinimo informacijos centrų tinklas/ Nacionaliniai akademinio pripažinimo informacijos centrai (The European Network of Information Centres for academic mobility and recognition of qualifications/National Academic Recognition Information Centres)

www.enic-naric.net/

BFUG – Bolonijos tolesnės veiklos grupė (Bologna Follow-up Group)

www.dfes.gov.uk/bologna/

ECTS – Europos kreditų perkėlimo sistema (The European Credit Transfer System)

europa.eu.int/comm/education/programmes/socrates/ects/index_en.html

Dokumentuose vartojamos sąvokos

Akademinis pripažinimas, pripažinimas

(Academic recognition, recognition)

Oficialus kompetentingos institucijos suteikiamas užsienyje įgytos išsilavinimo kvalifikacijos pripažinimas, leidžiantis tęsti mokymąsi ir (ar) užsiimti darbine veikla.

Akreditacija (Accreditation)

Akreditacija yra aukštojo mokslo institucijos ar studijų programos sertifikavimas (pažymėjimo, liudijimo išdavimas), atliekamas po to, kai patikrinama, ar aukštojo mokslo institucija (institucijos akreditacija) arba studijų programa (studijų programos akreditacija) atitinka minimalius kriterijus ar standartus. Akreditacija suteikiama ribotam laikotarpiui, todėl aukštojo mokslo institucija ar studijų programa turi būti po tam tikro laiko peržiūrima. Vertinimą periodiškai atlieka įgaliojimus turinčios institucijos, kurios taip pat yra reguliariai vertinamos. Akreditavimo procedūra yra palyginti naujas instrumentas Europos aukštojo mokslo sistemoje, padedantis užtikrinti studijų kokybę (vertinant naujas bei peržiūrint esamas studijų programas). Ji vis plačiau pripažįstama Bolonijos procese dalyvaujančiose šalyse.

Daugiau informacijos:

www.enqa.net

www.inqahe.nl

Aukštasis mokslas (Higher education)

Specialistų ar mokslininkų rengimui aukštesniu nei bendrojo lavinimo lygmeniu skirti visų rūšių studijų kursai (moduliai), kursų (modulių) ciklai, kuriuos kompetentinga valstybinė institucija pripažįsta priklausančiais tos valstybės aukštojo mokslo sistemai.

Aukštojo mokslo institucija

(Higher education institution)

Aukštąjį išsilavinimą teikianti įstaiga, kompetentingos valstybinės institucijos pripažinta priklausanti tos valstybės aukštojo mokslo sistemai.

Aukštojo mokslo kvalifikacija

(Higher education qualification)

Kompetentingos institucijos suteiktas laipsnis ar išduotas diplomai, ar kitas pažymėjimas, liudijantis aukštojo mokslo programos baigimą.

Aukštojo mokslo studijų programa

(Higher education programme)

Studijų kursas, kompetentingos valstybinės institucijos pripažintas priklausantis tos valstybės aukštojo mokslo sistemai, kurį baigus asmeniui suteikiama aukštojo mokslo kvalifikacija.

Briugės-Kopenhagos procesas

(Bruges-Copenhagen process)

Terminas „Briugės-Kopenhagos procesas“ apibūdina išaugusį bendradarbiavimą Europos profesinio švietimo ir profesinio rengimo srityje, panašiai kaip Bolonijos procesas apibūdina bendradarbiavimą Europos aukštojo mokslo srityje. Šis procesas 2001 m. spalio mėn. Briugėje (Belgija) įvykusioje konferencijoje inicijavo šalių generaliniai direktoriai, atsakingi už profesinį rengimą, 2002 m. kovo mėn. Barselonoje (Ispanija) susirinkusi Europos Taryba pritarė šiai iniciatyvai, o 2002 m. lapkričio mėn. Kopenhagoje susitikę 30 Europos šalių ministrai, atsakingi už profesinį rengimą, paskelbė Kopenhagos deklaraciją dėl bendradarbiavimo profesinio rengimo srityje stiprinimo. Ši deklaracija atvėrė galimybes imtis konkrečios veiklos siekiant skaidrumo,

pripažinimo ir kokybės profesinio švietimo ir rengimo srityje naudojant tokias priemones kaip EUROPASS mokymai, Europos mokymo programos, diplomų ar pažymėjimų priedėliai, kreditų perkėlimo sistema. Šios priemonės turėtų būti įgyvendinamos sava-noriškai bendradarbiaujant. Europinė struktūra profesinio rengimo srityje turi būti sufor-muota iki 2010 m., kad piliečiai turėtų galimybę laisvai judėti ir konkuruoti Europos darbo rinkoje.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/comm/education/copenhagen/index_en.html

Didžioji universitetų chartija

(Magna Charta Universitatum)

Europos universitetai vadovaujami Didžiąja universitetų chartija (*Magna Charta Universitatum*), paskelbta 1988 m. Bolonijoje. Didžioji universitetų chartija deklaruoja senųjų universitetinių vertybių ir tradicijų puoselėjimą, aukštojo mokslo sistemos ir mokslinių tyrimų nuolatinį pritaikymą prie kintančių visuomenės poreikių ir mokslo žinių pažangos, institucinio savarankiškumo ir akademinės laisvės išlaikymą, mokslinių tyrinėjimų ir studijų laisvės užtikrinimą ir gerbimą:

„Universitetas yra autonominė institucija, tiesiogiai susijusi su visuomene, kurios savitumą lemia geografija ir kultūrinis palikimas: mokymo ir tyrinėjimo procese jis kuria, kad galėtų tenkinti aplinkinio pasaulio poreikius, jo tiriamasis ir mokslinis darbas turi būti moralės ir intelekto atžvilgiu nepriklausomas nuo bet kokios politinės valdžios ar ekonominės galios. Kad mokymas universitetuose neatsiliktų nuo besikeičiančių reika-lavimų, visuomenės poreikių ir mokslo pažangos, mokomasis darbas turi būti neatsie-jamas nuo mokslo tiriamojo darbo. Mokslinio tyrinėjimo ir mokymo laisvė yra pagrindinis universitetinio gyvenimo principas; vyriausybės ir universitetai turi užtikrinti, kiek tai pri-klauso nuo jų pačių, kad šis pagrindinis reikalavimas būtų gerbiamas.“

Bolonijos universitetas tradiciškai kiekvienais metais rugsėjo mėn. rengia Chartijos pasirašymo ceremoniją, kurios metu šią Chartiją pasirašo nauji nariai. Šiuo metu Didžiąją universitetų chartiją yra pasirašę daugiau kaip 400 Europos (tarp jų – ir Lietuvos) universitetų.

Daugiau informacijos:

www.magna-charta.org

www.magna-charta.org/pdf/mc_pdf/mc_lithuanian.pdf

Diplomo priedėlis

(Diploma Supplement)

Europos Komisija, Europos Taryba ir UNESCO/CEPES sukūrė diplomo priedėlio, kuriame turėtų būti pateikta objektyvi informacija, reikalinga aiškiam ir teisingam tarptautiniam kvalifikacijų (diplomų, laipsnių, sertifikatų ir pan.) akademiniam bei profesiniam pripažinimui, formos pavyzdį. Dokumentas pridedamas prie aukštojo mokslo diplomo nacionaline bei anglų (ar kita plačiai Europoje vartojama) kalbomis, jame aprašoma studijų, kurias diplomo savininkas baigė, turinys, lygmuo ir nacionalinė aukštojo mokslo sistema. Tačiau priedėlyje neturi būti jokių sprendimų, palyginimų ar pasiūlymų dėl įgytos kvalifikacijos pripažinimo.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/comm/education/policies/rec_qual/recognition/diploma_en.html

Ekspertinis patikrinimas

(Peer review)

Išsūrės ekspertų atliekama vertinimo procedūra.

Europos kreditų perkėlimo sistema

(European Credit Transfer System, ECTS)

Su akademiniumi mobilumu susijusi studijų kreditų perkėlimo sistema. Ji leidžia įvertinti ir palyginti studijų rezultatus bei pripažinti juos kitoje aukštojo mokslo institucijoje. *ECTS* grindžiama studento mokymosi veiklos, kurią sudaro paskaitos, praktinis darbas ir savarankiškos studijos bei pasiruošimas egzaminui, apimtimi. Studijų metus sudaro 60 *ECTS* kreditų, semestrą – 30 *ECTS* kreditų. Vienoje aukštojo mokslo institucijoje studento surinkti studijų kreditai gali būti pripažinti kitoje institucijoje. Svarbi sąlyga yra išankstinis tų institucijų susitarimas. Dabartiniu metu vyksta diskusijos dėl *ECTS* panaudojimo profesinio rengimo srityje.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/comm/education/programmes/socrates/ects_en.html

Europos aukštojo mokslo erdvė, EAME

(European Higher Education Area, EHEA)

Iki 2010 m. sukurti Europos aukštojo mokslo erdvė, kurioje studentai ir aukštųjų mokyklų darbuotojai turėtų galimybę laisvai judėti, o jų įgytos kvalifikacijos būtų lengvai pripažįstamos, yra galutinis Bolonijos proceso tikslas. Trijų ciklų studijų sistema, bendra kvalifikacijų struktūra, bendri europiniai kokybės standartai ir gairės bei laipsnių ir studijų laikotarpių pripažinimas yra pagrindiniai EAME bruožai. Sudėtinė EAME dalis yra socialinis aspektas. Šiuo metu net 45 šalys siekia nacionalinėse aukštojo mokslo sistemose įgyvendinti Bolonijos proceso uždavinius.

Daugiau informacijos:

www.bologna-berlin2003.de

www.bologna-bergen2005.no

Europos mokslinių tyrimų erdvė, EMTE (Europeam Research Area, ERA)

2000 m. sausio mėn. Europos Komisija, siekdama padėti veiksmingiau bendrauti institucijoms, dirbančioms mokslinių tyrimų srityje, ir pagerinti jų veiklos koordinavimą visoje Europoje, paskelbė komunikatą „Europos mokslinių tyrimų erdvės link“. Šis dokumentas siūlo be papildomos biurokratijos ir kitų didelių išlaidų pagerinti mokslinių tyrimų koordinavimą Europos Sąjungos šalyse ir šalyse kandidatėse. EMTE steigimo dokumente „Europos mokslinių tyrimų erdvės link“ išdėstyti siektini konkretūs tikslai: geresnis mokslinių išteklių ir galimybių Europos mastu panaudojimas, dinamiškesnis privatus investavimas į mokslinius tyrimus ir taikomąją veiklą, didesnis žmogiškųjų išteklių ir tyrėjų mobilumas, taip pat kūrimas sąlygų, kurios padėtų paversti mokslinių tyrimų erdvę „bendrų vertybių puoselėjimo vieta“.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/comm/research/leaflets/enlargement/index_lt.html

Europos aukštojo mokslo kvalifikacijų sistema

(Framework of Qualifications for the European Higher Education Area)

Europos aukštojo mokslo erdvę susiejanti kvalifikacijų sistema leidžia nustatyti ryšius tarp Bolonijos procese dalyvaujančių šalių aukštojo mokslo kvalifikacijų sistemų ir pačių kvalifikacijų. Sistema aprėpia trijų studijų ciklų kvalifikacijas ir numato per kiekvieną

ciklą įgyjamą bendrą kompetenciją bei reikalingų jai įgyti *ECTS* kreditų skaičių. Tai priemonė, padedanti „susikalbėti“ nacionalinėms sistemoms.

Daugiau informacijos:

www.vtu.dk/fsk/div/bologna/AFramework.21.2.05.pdf

EUROPASAS (EUROPASS)

Europos Parlamento ir Tarybos sprendimu sukurtas asmens dokumentų aplankas, kurį sudaro šie su asmens kvalifikacija ir kompetencija susiję dokumentai: asmens gyvenimo aprašymas (CV) ir kalbų pasas (šiuos du dokumentus gali užpildyti pats asmuo), pažymėjimo priedas, diplomo priedėlis ir mobilumo dokumentas (šiuos dokumentus turi užpildyti ir išduoti kompetentinga institucija). Europaso dokumentų aplanko paskirtis – padėti asmeniui lengviau įsidarbinti Lietuvoje ar už jos ribų, lengviau susirasti mokymo įstaigą užsienyje, suteikti informacijos apie atliktą praktiką ir studijas gimtojoje ar kitoje Europos Sąjungos šalyje, apie jo išsilavinimą, profesinį pasirengimą, kompetencijas.

Daugiau informacijos:

europass.cedefop.eu.int/

europa.eu.int/comm/education/index_en.html

www.europass.lt

Jungtiniai laipsniai (Joint-degrees)

Jungtinis laipsnis suprantamas kaip aukštojo mokslo kvalifikacija, kurią, baigus jungtinę studijų programą, kartu suteikia dvi ar daugiau aukštojo mokslo institucijų.

Jungtinis laipsnis gali būti suteikiamas išduodant:

- 1) jungtinį diplomą kartu su nacionaliniais jungtinės studijų programos baigimą liudijančiais vienos ar daugiau aukštojo mokslo institucijų diplomais;
- 2) tik jungtinį diplomą, kurį išduoda aukštojo mokslo institucijos, vykdžiusios jungtinę studijų programą (nacionaliniai diplomai neišduodami);
- 3) vieną ar daugiau nacionalinių diplomų, kurie išduodami kaip vieninteliai jungtinį laipsnį liudijantys dokumentai.

Daugiau informacijos:

www.eua.be/eua/jsp/en/upload_Survey_Master_Joint_degrees_en.1068806054837.pdf

Jungtinė studijų programa (Joint study programme)

Studijų programa, parengta ir (arba) vykdoma kartu dviejų ar daugiau aukštojo mokslo institucijų (gali būti bendradarbiaujama su kitomis institucijomis).

Kokybės užtikrinimas (Quality assurance)

Svarbiausias Bolonijos proceso tikslas yra užtikrinti ir išlaikyti Europos aukštojo mokslo kokybės standartus. Siekiant įvertinti tyrimų bei dėstyimo kokybę, būtina sukurti palyginamus kriterijus ir metodus. 1998 m. Europos Komisija rekomendavo stiprinti bendradarbiavimą kokybės užtikrinimo srityje, o 1999 m. jau buvo įsteigtas Europos kokybės užtikrinimo tinklas (ENQA). ENQA skleidžia informaciją apie praktinę patirtį, naujausias diskusijas ir būdus, kaip įvertinti studijų, dėstyimo ir tyrimų kokybę. Kokybės užtikrinimas apima:

- 1) kokybės kontrolę (*quality control*) – vidinį institucijos ar programos kokybės įvertinimą, taikant nustatytus būdus ir priemones;
- 2) kokybės kultūrą (*quality culture*) – taikomus kokybės modelius institucijų vadybos sistemose;
- 3) vertinimą (*evaluation*) – sistemiską ir kritišką nagrinėjimą, kuris yra pagrindas priimti sprendimą ar rekomendacijas dėl aukštojo mokslo institucijos ar programos kokybės;
- 4) įvertinimą (*assessment*) – sisteminį informacijos kaupimo, lyginimo ir panaudojimo procesą, leidžiantį parengti išvadas dėl aukštojo mokslo institucijos ar programos efektyvumo. Įvertinimo procedūra yra būtina prieš priimant oficialų sprendimą dėl akreditacijos.

Vertinimas gali būti vidinis arba išorinis. Vidinis vertinimas – tai sistemiskas administracinių duomenų kaupimas, studentų ir absolventų apklausos ir pokalbiai su jais.

Išorinio vertinimo proceso metu ekspertų grupė aplanko studijų vietą bei atlieka studijų ir dėstyimo monitoringą. Įvertinus, ar veiksmingai taikomos kokybės užtikrinimo priemonės, pateikiama galutinė ataskaita. Be akademinų studijų ir dėstyimo, įvairiais lygiais tiek vidujai, tiek išoriškai vertinami ir moksliniai tyrimai.

Daugiau informacijos:

www.enqa.net

www.inqaahe.nl

www.jointquality.org

Lisabonos strategija (Lisbon Strategy)

Tais pačiais 2000 m., kai iškilo EMTE idėja, Europos Sąjungos vadovai Lisabonoje (Portugalija) užsibrėžė strateginį tikslą – iki 2010 m. tapti konkurencingiausia ir viena iš dinamiškiausių, žiniomis grindžiamų pasaulio ekonominių sistemų. Po dvejų metų Barse-lonoje (Ispanija), supratęs, kad atsiliekama nuo grafiko, Lisabonos strategija buvo papildyta siekiu, kad 2010 m. Europos Sąjungos investicijos į mokslinius tyrimus ir eksperimentinę plėtrą sudarytų ne mažiau kaip 3% BVP. Tikslų įgyvendinimui laiduoti pasiūlyta sustiprinti šio proceso valdymą – sudaryti nacionalinius Lisabonos strategijos veiksmų planus ir paskirti nacionalinius koordinatorius.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/growthandjobs/index_en.htm

europa.eu.int/growthandjobs/pdf/COM2005_330_lt.pdf

www.lsa.lt/ryusiai/tnaujienos/lisabona.htm

Lisabonos pripažinimo konvencija

(Lisbon Recognition Convention)

1997 m. 28 Europos šalys pasirašė Europos Tarybos ir *UNESCO* konvenciją dėl aukštojo mokslo kvalifikacijų pripažinimo Europos regiono valstybėse (*Council of Europe/UNESCO Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region*), kuri trumpiau vadinama Lisabonos pripažinimo konvencija. Joje išdėstyti Europos regiono aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimo ir pripažinimo sistemos pagrindiniai principai bei numatytos šios sistemos veikimą lai-duojančios priemonės.

Šia konvencija baigta kurti šiuolaikinė kvalifikacijų pripažinimo sistema: kvalifikacija nebus pripažįstama tik įrodžius, kad ji iš esmės neatitinka asmenį priimančios šalies kvalifikacijų sistemos reikalavimų. Vertinant kvalifikacijas, lemiamu veiksniu tampa skai-drumas (t.y. patikima ir adekvati informacija).

Daugiau informacijos:

www.skvc.lt/old/wwwskvc/Lisabonoskonv.htm

www.skvc.lt/content.asp?id=61

conventions.coe.int/treaty/EN/WhatYouWant.asp?NT=165

Mokymosi apimtis (Workload)

Mokymosi veiklos apimtis, kurios reikia tam tikram mokymosi rezultatui pasiekti (paskaitos, seminarai, praktinis darbas, savarankiškas darbas, informacijos paieška, moksliniai tyrimai, egzaminai ir kt.).

Mokymosi rezultatai (Learning outcomes)

Apibrėžimai (formuluotės, apibūdinimai), nurodantys, ką besimokantysis turėtų žinoti, suprasti ir (arba) mokėti daryti baigiantis studijų laikotarpiui.

Nacionalinė aukštojo mokslo kvalifikacijų sistema

(National Framework of Qualifications for Higher Education)

Vienintelis tarptautiniu mastu suprantamas nacionalinės švietimo sistemos ar švietimo lygmens aprašas, kuriuo remiantis galima apibūdinti ir tarpusavyje aiškiais ryšiais susieti visas aukštojo mokslo kvalifikacijas ar kitus mokymosi pasiekimus ir kuriame apibrėžti ryšiai tarp aukštojo mokslo kvalifikacijų.

Profesinis pripažinimas

(Professional recognition)

Profesinis statusas, kuris suteikiamas turinčiam kvalifikaciją.

***Socrates* programa**

1995 m. įkurta Europos Sąjungos programa, skirta remti daugiašalį bendradarbiavimą švietimo ir aukštojo mokslo srityje. *Socrates* sudaro tokios programės:

1. *Comenius* – mokyklinio ugdymo;
2. *Erasmus* – aukštajo mokslo;
3. *Grundtvig* – suaugusiųjų švietimo;
4. *Lingua* – kalbų mokymosi ir jų mokymo;
5. *Minerva* – atvirojo ir distancinio mokymosi ir naujų technologijų diegimo švietime.

Daugiau informacijos:

www.socrates.lt/

europa.eu.int/comm/education/programmes/socrates/socrates_en.html

Socrates / Erasmus-Mundus programa

2004–2008 m. skirta programa, kurią 2003 m. patvirtino Europos Sąjungos Taryba. Pagrindiniai programos tikslai – gerinti aukštojo mokslo kokybę Europoje skatinant tarpkultūrinį bendradarbiavimą su trečiosiomis šalimis magistrantūros studijų pakopoje. Programą sudaro šios pagrindinės veiklos:

1. *Erasmus Mundus* magistrantūros kursai;
2. Stipendijų programa;
3. Bendradarbiavimas su trečiųjų šalių aukštojo mokslo institucijomis;
4. Patrauklios Europos aukštojo mokslo sistemos stiprinimas;
5. Techninė parama.

Daugiau informacijos:

europa.eu.int/comm/education/programmes/mundus/index_en.html

Transnacionalinis aukštasis mokslas

(Transnational higher education)

Aukštojo mokslo programa, studijų programos kursas ar švietimo paslaugos (tarp jų ir nuotolinis švietimas), kurias įvykdo arba kuriomis naudojasi asmuo, esantis ne toje šalyje, kurioje yra išduodanti diplomą institucija. Šios programos gali priklausyti kitos valstybės švietimo sistemai, o ne tos valstybės, kurioje jos vykdomos, arba gali būti vykdomos nepriklausant jokiai nacionalinei švietimo sistemai.

Bolonijos procese dalyvaujančių valstybių sąrašas

1. Albanija	16. Islandija	33. Rumunija
2. Airija*	17. Ispanija*	34. Rusija
3. Andora	18. Italija*	35. Serbija ir Juodkalnija
4. Armėnija	19. Jungtinė Karalystė*	36. Slovakija*
5. Azerbaidžanas	20. Kipras*	37. Slovėnija*
6. Austrija*	21. Kroatija	38. Suomija*
7. Belgija*	22. Latvija*	39. Švedija*
8. Bosnija ir Hercegovina	23. Lenkija*	40. Šveicarija
9. „Buvusi Jugoslavijos Makedonijos Respublika“	24. Lichtenšteinas	41. Turkija
10. Bulgaria	25. Lietuva*	42. Vatikanas
11. Čekija*	26. Liuksemburgas*	43. Vengrija*
12. Danija*	27. Malta*	44. Vokietija*
13. Estija*	28. Moldova	45. Ukraina
14. Graikija*	29. Nyderlandai*	
15. Gruzija	30. Norvegija	
	31. Portugalija*	
	32. Prancūzija*	

* Europos Sąjungos šalys

Nuorodos internete

Akademinio bendradarbiavimo asociacija
The Academic Cooperation Association (ACA)
www.aca-secretariat.be/

Aukštojo mokslo politikos tyrimų centras
The Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS)
www.utwente.nl/cheps/about_cheps

Europos Komisija / *European Commission*
europa.eu.int/institutions/comm/index_lt.htm

Europos Taryba / *Council of Europe*
www.coe.lt
www.coe.int

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
www.oecd.org

Europos tarptautinio švietimo asociacija
European Association for International Education (EAIE)
www.eaie.org

Eurostudent projektas / *Eurostudent project*
www.his.de/Abt2/Auslandsstudium/Eurostudent

Europos doktorantų ir jaunųjų mokslininkų taryba
The European Council of doctoral candidates and young researchers (EURODOC)
www.eurodoc.net/

Mokymosi galimybių Europoje portalas PLOTEUS
Portal on Learning Opportunities throughout the European Space PLOTEUS
europa.eu.int/ploteus/portal/home.jsp

Tuningo projektas / *Tuning Project*
www.relint.deusto.es/tuningproject/index.htm

